

Gönderim Tarihi: 07.10.2019

Kabul Tarihi: 05.12.2019

KAĞIZMAN İLÇE MERKEZİNDE YERLEŞİMİN YATAY YÖNLÜ GELİŞİMİ VE FONKSİYONEL ARAZİ KULLANIMI¹

Horizontal Development and Functional Land Use in the Kağızman District Center

Mucip DEMİR

Doç.Dr. Dede Korkut Eğitim Fakültesi
Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü,
Coğrafya Öğretmenliği ABD.
mucipdemir@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1122-2664

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Kağızman ilçe merkezi, Kuzeydoğu Anadolu'da, Erzurum Kars Bölümünün Kars yöresi dâhilindeki Kağızman alt yöresinde bulunmaktadır. Batı-doğu yönünde uzan Aras Vadisinde yer alan Kağızman ilçe merkezinin büyük kısmı Kağızman Deresi tarafından oluşturulmuş alüvyal bir yelpaze üzerinde yer almaktadır. Kağızman İlçesi merkezi ve çevresinde yerleşim tarihi oldukça eski dönemlere dayanmakta olup ilçe merkezi güvenlik ve tarımsal amaçlı kuruluş özelliğine bağlı olarak zaman içinde kurulduğu üçgen şekilli verimli alüvyal yelpazenin kuzey kısmındaki geniş etek kısımlarından güneydeki dar kısımlarına doğru yayılım göstermiş ve çok özel durumlar dışında bu verimli alüvyal alanlar dışındaki verimsiz alanlarda neredeyse hiç gelişim göstermemiştir.

Büyük kısmı aynı isimli verimli alüvyal yelpaze üzerinde meskûn bulunan Kağızman İlçe merkezinde bu morfolojiye uygun olarak fonksiyonel bakımdan mevcut arazilerin % 28,5'i boş kamu arazilerinden, % 23,8'i mera arazilerinden % 16,2 'si ilçenin başat tanımlayıcı unsurlarından olan meyve ağaçlarının bulunduğu bağ ve bahçe alanlarından % 4,5'i tarla alanlarından oluşurken ilçe merkezinin geriye kalan arazileri beşeri aktif meskûn yaşam faaliyetlerinin sürdüğü; konut, ticarethane, sanayii eğitim ve kültür gibi fonksiyonlara ait yerleşim unsurları tarafından kullanılmaktadır. İlçe merkezi idari alanında aktif yapılaşma ve yatay yönlü gelişime bağlı olarak pasif özellikli bağ bahçe, tarla, mera gibi tarım ve hayvancılık alanlarının ilçe merkezi toplam arazi kullanımı miktarı ve oranı içindeki payı azalma göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kağızman, Yatay Yönlü Yerleşim Gelişimi, Arazi Kullanımı,

Abstract:

Kağızman district center is located in Kağızman sub-region of Kars Region of Erzurum Kars Department in Northeast Anatolia. Extending in the west-east direction, most of the Kağızman district center in Aras Valley lies on an alluvial fan formed by Kağızman Creek. The settlement history in and around the center of Kağızman District dates back to ancient times, and the district center has spread from the wide skirts in the northern part of the productive alluvial spectrum to the narrow parts in the south, depending on the security and agricultural establishment characteristics. almost no improvement in inefficient areas outside.

¹ Yazarın “Doğal ve Beşeri Çevre Özellikleri Bakımından Kağızman İlçe Merkezi “ adlı kitabının ilgili bölümlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

In accordance with this morphology, 28.5% of the available land is from public land, 23.8% from pasture land and 16.2% from the main descriptive elements of the district. 4.5% of the vineyard and garden areas where the fruit trees are located are the field areas, while the remaining lands of the district center are active in the human being. residential, commercial, industrial education and culture. Due to active construction and horizontal development in the district central administrative area, the share of agricultural and animal husbandry areas such as passive vineyard gardens, fields, pastures in the total land use amount and ratio of the district center shows a decrease.

Keywords: Kağızman, Horizontal Directional Development, Land Use

1. GİRİŞ

Yerleşme coğrafyasın en önemli ilgi alanlarından biri kentsel yerleşmelerdir. Günümüzde Dünya nüfusunun çoğunluğu kent olarak tanımlanan yerleşimlerde yaşamlarını sürdürürken buna rağmen henüz kentsel yerleşimlerin tanımlanması konusunda kabul edilmiş evrensel bir tanım bulunmamaktadır. “Bu tanımlı yapabilmek için kır ve kent yerleşimlerini ayırdığı kabul edilen bazı kriterler veya determinantlar söz konusu edilmelidir. Bununla birlikte hangi determinant esas alınırsa alınsın, bütün belirleyicilerin ortak amacı, köyün nerede bittiği ve kentin nerede başladığı sorusuna cevap bulmaktır.” (Doğanay, H., Özdemir, Ü., & Şahin, İ. F. 2011: s.178-187).

Bu bakımdan büyük ve olgunlaşmış kentleri kırsal yerleşimlerden kolayca ayırt etmek mümkünken henüz yeni olgunlaşmaya büyümeye, başlamış küçük kentler veya henüz yeni kentleşmeye başlamış ya da kentleşmenin başlangıç aşamasındaki kasabaları kırsal yerleşimlerden ayırt etmek oldukça zordur (Koca, H. 2005: s.104)

Bu amaçla birçok bilim adamı bu kırsal ve kentsel yerleşim alanlarının ayırt edilmesinde; yerel yönetim, planlama, nüfus, fonksiyon gibi kriterleri ya tek başına ya da bir araya getirerek kullanmaktadır. Bu kriterler içinde en çok ilgi gören aynı zamanda dikkate alınanlardan biri yerleşimlerin nüfus miktarı bakımından değerlendirilmesi ve bu şekilde kırsal veya kentsel yerleşim ayrımına gidilmesidir. Dünyada ve ülkemizde bu ayrımın yapılmasında henüz kesin bir nüfus miktarı üzerinde de karar kılınmamış olup birçok bilim adamı; bu ayrımın yapılmasında nüfus alt sınırı olarak ya 10.000 ya da 20.000 nüfuslu yerleşimlerin kentsel yerleşim olarak kabul edilebileceğini öne sürmektedir. Buna rağmen yine de nüfusun, bu ayrımın yapılmasında tek belirleyici olamayacağını ve diğer kriterlerin bir arada kullanılmasıyla kentsel yerleşim tanımı yapılabileceği belirtilmektedir.

Kentsel ve kırsal yerleşimlerin ayrımında bahsi geçen kriterler içinde halen daha çok fonksiyon kriterinin kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Fonksiyon kelimesi dar anlamı itibariyle, işlev veya yerine getirilen görev olarak tanımlanırken, yerleşim coğrafyası bakımından kentsel yerleşiminin ortaya çıkışını, gelişimini ve büyümesini mümkün kılan faaliyetler olarak tanımlanabilmektedir (Aliağaoğlu, A. ve Uğur, A. 2010: s.131). Kentsel ve kırsal yerleşimlerin ayrımında bu nedenle çeşitli fonksiyonel özellikler kullanılmaktadır. Buna rağmen fonksiyonel sınıflandırma yoluyla kırsal ve kentsel alanların ayırt edilmesinde en çok kullanılan ve daha gerçekçi bir ayrıma imkân tanıyanları, yerleşimlerin ekonomik, kültürel ve sosyal fonksiyonlara göre ayrılmasıdır. Bu fonksiyon ayrımında kentsel alanlar % 51 ve daha fazla tarım dışı fonksiyon gösteren yerleşimler olarak kabul edilirken (Doğanay, H., Özdemir, Ü., & Şahin, İ. F. 2011. s.178-187). Bu durumun tespitinde fonksiyonların ürettiği ekonomik hâsıla, fonksiyonel sektörel istihdam ve arazi kullanımı gibi alt kriterler de dikkate alınmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada Kağızman yerleşiminin yatay yönlü gelişimi ve arazi kullanımı incelenecektir.

2. ARAŞTIRMANIN AMAÇ, VERİ VE YÖNTEMİ

Araştırma için yerleşme coğrafyası ve Kağızman ilçe merkezine ait çeşitli kişi, kuruluş ve bilim dalları tarafından yapılmış çalışmaların elde edilerek incelenmesi amacıyla literatür taraması ile başlanmıştır. Bu kapsamda yerleşme coğrafyasına ait birçok kaynağa rastlanmasına rağmen Kağızman ilçe merkezi ve yakın çevresine ait çok sınırlı sayıda kaynağın olduğu tespit edilmiş, bu kaynakların birçoğu elde edilerek incelenmiştir.

Araştırmanın başlangıç safhasını müteakiben ilçe merkezi coğrafi bakış açısı ve elde edilen belgeler yardımıyla farklı zamanlarda yapılan çalışmalarla etüt edilmiştir. Eş zamanlı olarak ilçe merkezinde birçok fotoğraf çekilerek mevcut durum görselleştirilmiş, gerekli konularda ilçe merkezi sakinleri ile görüşmeler yapılarak ortaya çıkan sonuçlar, kayda alınmıştır. Araştırmada gerekli olan istatistiki veriler, başta Türkiye İstatistik Kurumu, olmak üzere, ilçe merkezindeki ilgili kuruluşlardan temin edilmeye çalışılmıştır. Bu kuruluşlardan direkt temin edilemeyen veriler için ilgili kurum ve kuruluşlar bünyesindeki arşivlerde araştırma yapılmıştır.

Araştırmada Kağızman ilçe merkezi ve çevresindeki doğal ve beşeri unsurların nitelik ve niceliklerinin tespit edilmesi için başta Googleearth, Arcgisonline, Wikimapia gibi uydu programlarıyla ölçümler yapılmıştır. Bu çalışmalarla elde edilemeyen veriler; GPS, lazer metre ve şeritmetre gibi araçlar kullanılarak yerinde ölçümlerle belirlenmiştir. Elde edilen tüm ham veri ve sonuçlar değerlendirilerek araştırmanın tüm aşamalarında kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan verilerin ve haritaların bir kısmı: HGK, Tapu Kadastro İl Müdürlüğü, Maden Tetkik Arama, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Kağızman Belediyesi gibi kuruluşlardan; Googleearth ve Wikimapia gibi ilgili internet site ve programlarından temin edilmiştir. Bu veri ve haritalar sahada yapılan etütler sonucunda elde edilen bilgilerin kullanılmasıyla araştırmanın gereklilikleri nispetinde Arcgis, 10,4.2 Demo, Paint gibi programlar yardımıyla işlenerek değerlendirilmiş ve sahaya özgü doğal ve beşeri çevre özelliklerini gösterecek özel haritalar haline getirilmiştir.

Araştırmada kullanılan dokümanter verilerin temin edilmesinin ve sahada yapılan etüt çalışmalarının büyük ölçüde tamamlanmasının ardından elde edilen istatistiki veriler araştırmanın gerekliliği nispetinde sahadaki durumu daha somut hale getirecek tablo, grafik ve şekil gibi görseller haline getirilmiştir. Çalışmanın nihayet aşamasında elde edilen ve üretilen tüm dokümanter verilerin; dağılışı, neden sonuç ve bağlantı gibi coğrafi düşünce ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmeleri yapılarak, ilçe merkezine ait durum, başlangıçta belirtilen amaçlar doğrultusunda değerlendirilmiş ve oluşan sonuçlara göre öneriler sunulmuştur.

3. ARAŞTIRMA ALANININ KONUMU VE SINIRLARI

Kağızman ilçe merkezi olarak da nitelenen alan, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Doğu Anadolu Bölgesinin Erzurum-Kars bölümündeki, Kars Yöresinde, Kağızman ilçesi idari alanında yer almaktadır. Kağızman ilçesi, kuzeydoğudan, Kars İlinin Digor, kuzeyden, Kars Merkez ve Selim, batıdan Sarıkamış, doğudan Iğdır İlinin Tuzluca, güneyden Ağrı İlinin Merkez ve güneybatıdan Eleşkirt İlçeleriyle komşudur (HGK, 2017: s.1). (Şekil 1)

Topraklarının büyük kısmı Aras Vadisinde bulunan Kağızman İlçesi yüksek dağlık alanlarla doğal olarak sınırlanmıştır. İlçenin kuzeyinde irtifası 2500-3000 metre civarında bulunan ve kabaca doğu batı doğrultusunda uzanan Aras Güneyi Dağlarının su bölümü çizgileri ilçeyi idari olarak Ağrı İlinin ayırt ederken ilçe, doğuda Kavrakoldağı doğusunda Tuzluca'dan kuzeyde ise Dumanlıdağ'dan Aladağ'a doğru uzanan ve plato yüzeylerindeki düzlüklerde doğu batı doğrultusunda uzanan bir hatla Digor ve Kars ilçelerinden, batıda ise Aladağ üzerinden geçen kuzey güney doğrultusundaki bir hatla Sarıkamış ilçesinden ayrılır (HGK, 2017: s.1) (Şekil 1).

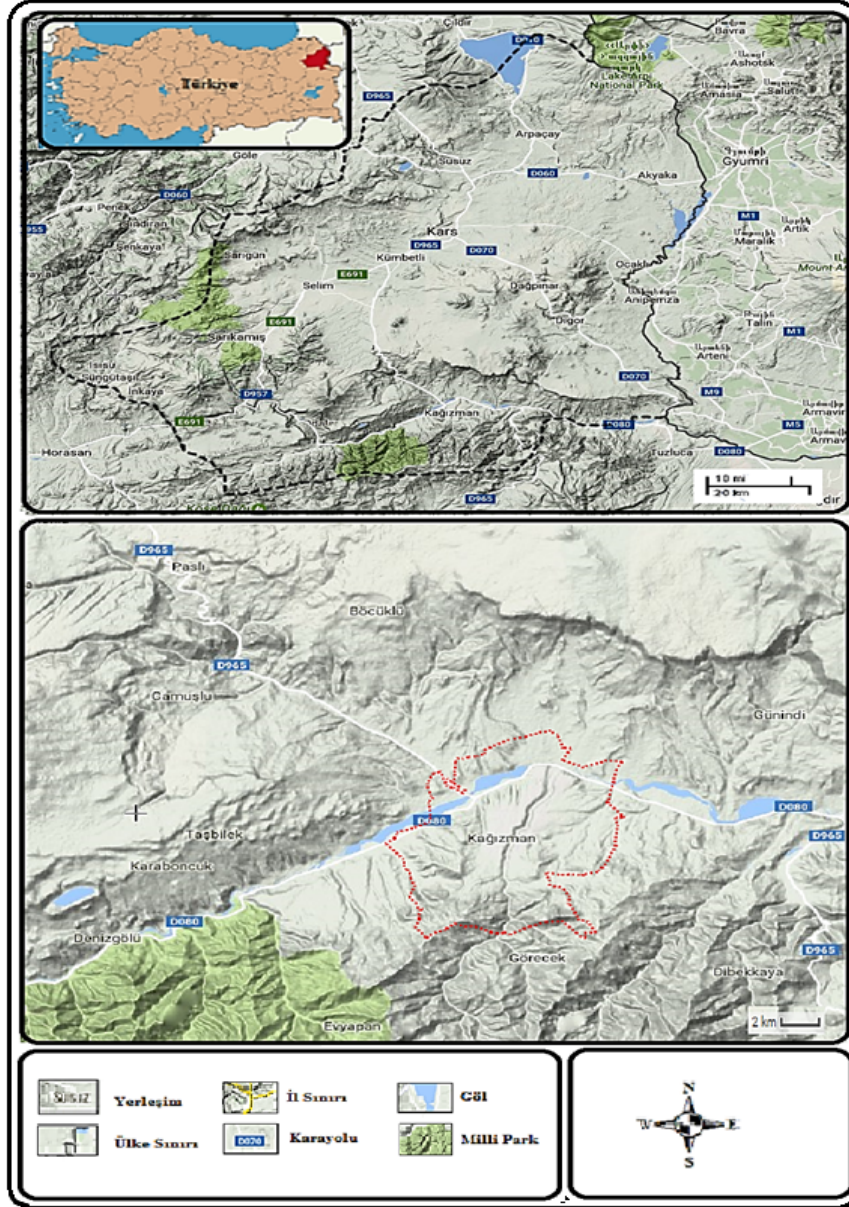
Kağızman ilçe merkezi idari alanı; doğudan, Devedük güneydoğudan Yankıpınar, güneyden Görece, Sağbaş, Yolkorur,

güneybatıdan Taşburun, kuzeyden, Çallı, Karabağ, Kötek, kuzeybatıdan, Karakuş ve Akören köyleri idari alanları arasında bulunmaktadır. Kağızman ilçe merkezi yaklaşık 8379 hektar alana yayılmaktadır. Kendine özgü bir şekle sahip olan Kağızman ilçe merkezi idari alanının sınırları; Batıda; 40°.05'.23"K -43°.05. 03 D, koordinatında bulunan Kurtkulak Dağının 2162 metre irtifadaki zirvesinden kaynaklanan kuru dereyi takip ederek Altıngedik konutları batısından bulunan 40°.10'. 38" K, 43°.05. 00 D, Bayam Mahallesi kuzeyine uzanmaktadır. Kuzeyde 40°.10'. 38"K -43°.05. 00 D, koordinatındaki Bayam Mahallesi kuzeyinden düşük eğimli yamaçları doğuya doğru takiben 40°.10'. 59", K -43°.11. 04 D, koordinattaki 1230 metre irtifadaki Beşparmak tepe güneyine uzanmaktadır. Doğuda 40°.10'. 59" K -43°.11. 04 D, koordinatındaki 1230 metre irtifadaki Beşparmak tepe güneyinden başlayarak güney yönündeki yerel tepeleri takiben 40°.05'. 38" K -43°.10. 25 D, koordinatındaki 2235 metre irtifaya sahip Kurtlugöl tepeye ulaşmaktadır. Güneyde 40°.05'.38" K, 43°.10. 25 D, koordinatındaki 2235 metre irtifaya sahip Kurtlugöl tepeden başlayarak batı yönünde hareketle Kurtkulak Dağı su bölümü çizgisini takiben 40°.05'. 23" K, 43°.05. 03 D, koordinatındaki bulunan Kurtkulak Dağının 2162 metre irtifadaki zirvesine uzanmaktadır (HGK, 2017: s.1). (Şekil 1), (Şekil 2).

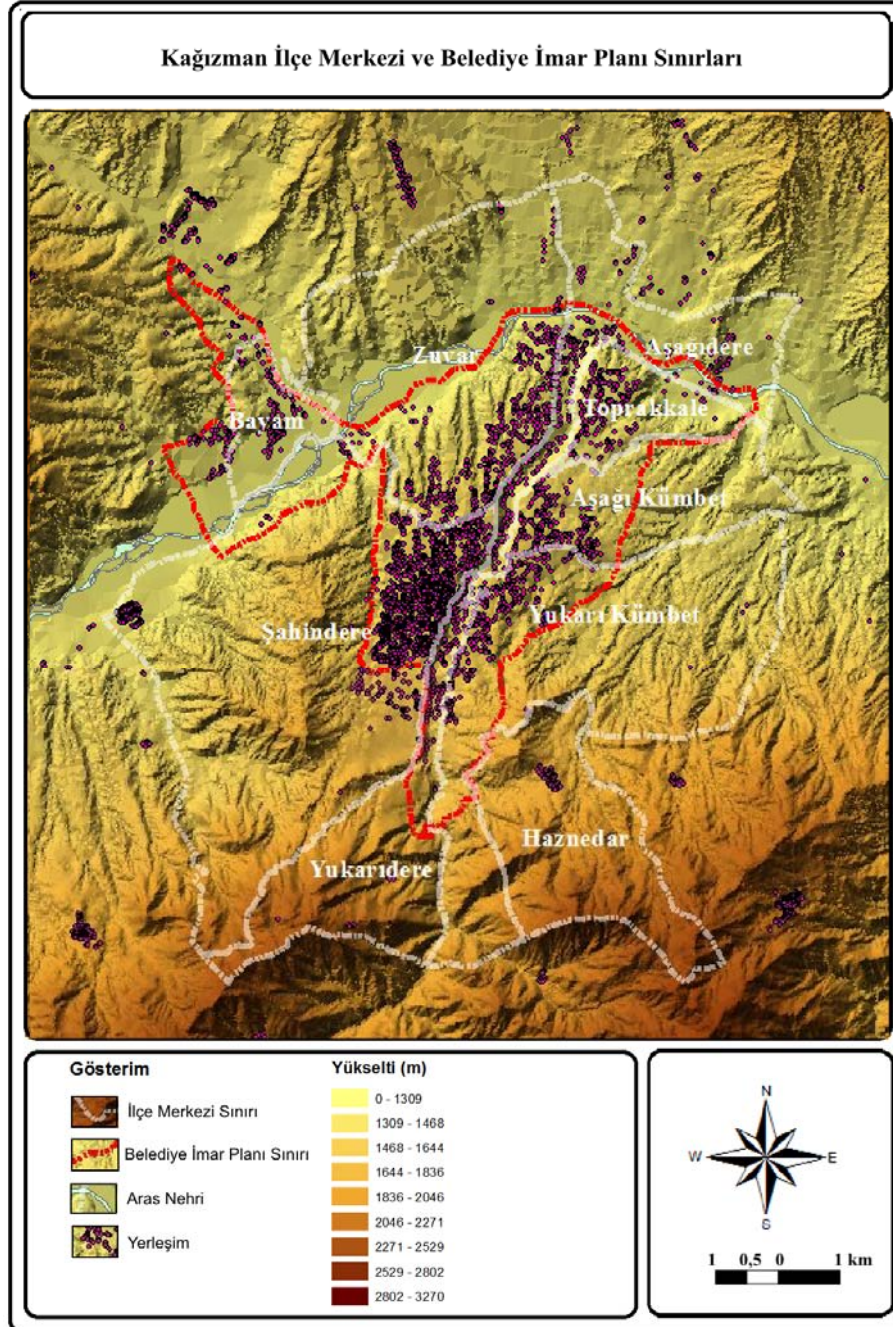
Kağızman ilçe merkezi sınırları dâhilinde yaklaşık 2756 hektar alana yayılan kısmı Kağızman belediyesi imar onama planı sınırları dâhilinde bulunmaktadır. Kağızman Belediyesi imar planına dâhil edilen ve dar ilçe merkezi olarak nitelenen yerleşim alanına; ilçe merkezinin Kağızman Alüvyal Yelpazesi üzerindeki meskûn alanlarının yanı sıra güneybatıda bulunan Bayam Mahallesi ve hemen batı sınırındaki Karakuş Köyü yolundaki 203 hektar alana sahip arazi de dâhil edilmiştir. Kendine özgü bir şekle sahip olan Kağızman belediyesi imar planı sınırları; Batıda; 40°.06'. 36" K,- 43°.07. 04 D, koordinatında bulunan Yukarıdere boğazından, önce kuzeye doğru akan Yukarıdere vadisini daha sonra Şahindere kuru vadisini takiple 40°.11'. 10" K -43°.04. 17 D, bulunan Bayam Mahallesi kuzeyine uzanmaktadır.

Kuzeyde 40°.11'. 10" K - 43°.04. 17 D, koordinatındaki Bayam Mahallesi kuzeyinden, güneye doğru akan Bayam vadisini takiple doğuya doğru akan Aras Nehrini takiben 40°.10'. 14", K -43°.10. 37 D, koordinattaki Encihan mevki doğusuna, Doğuda 40°.10'. 14", K -43°.10. 37 D, koordinatındaki Encihan mevkiinden başlayarak güney yönündeki yerel dereleri takiben 40°.06'. 54" K- 43°.07. 40 D, koordinatındaki Yukarıdere boğazının doğusuna ulaşmaktadır. Güneyde 40°.06'. 54" K- 43°.07. 40 D,, koordinatındaki Yukarıdere boğazının doğusundan kuzeybatıya hareketle

40°.06'. 36" K,- 43°.07. 04 D,, koordinatındaki Yukarıdere boğazının batısına ulaşmaktadır. (HGK, 2017: s.1). (Şekil, 2).

Şekil 1. Kağızman İlçe Merkezinin Lokasyonu (Mapsgoogle Haritasından Faydalanılarak Hazırlanmıştır).

Şekil 2. Kağızman İlçe Merkezi ve Kağızman Belediye İmar Planı Sınırları

4. YERLEŞİM ÖZELLİKLERİ

Çevresine göre oldukça farklı yer yapısı özelliklerine sahip bir alanda bulunan Kağızman ilçe merkezi bu duruma bağımlı olarak yerleşim coğrafyasının gerek yerleşim gelişimi ve dağılımı, gerekse yapı özellikleri bakımından farklı özelliklere sahiptir.

4.1 Yerleşimin Tarihsel Süreçte Yatay Yönlü Gelişimi ve Evrimi

Bu günkü Kağızman merkez yerleşiminin tam olarak ne zaman ve hangi amaçlarla, kimler tarafından oluşturulduğu bilinmemektedir. Ancak Kağızman merkez yerleşiminin çevresine göre; içilebilir tatlı su, madensel kaynaklar ve verimli topraklara sahip olan Kağızman Alüvyal Yelpazesi üzerinde madencilik ve tarım faaliyetlerinin yapılması yanında Aras Vadisini izleyen önemli ulaşım yollarını kontrol etmek amacıyla oluşturulmuş bir kale yerleşimi şeklinde Urartular döneminde ortaya çıkmış olabileceği düşünülmektedir.

Kağızman ilçe merkezi çevresinde en eski yerleşim izlerine ilçe merkezinin 21 km kuzeydoğusundaki Camuşlu köyü çevresinde rastlanmaktadır. Bu alanda Alt Paleolitik döneme ait volkanik malzemelerden yapılmış devrinin özelliklerini taşıyan araç gereçler ve çeşitli kaya resimleri bulunmuştur (Kökten, K 1944: s659-680). Buna rağmen kuruluşundan itibaren tarihi kaynakların yetersizliği nedeniyle yeterli ve doğru bilgilere sahibi olmadığımız Kağızman ilçe merkezinin, çevresine göre bahsi geçen kaynak ve imkânlarla bağlı olarak pek çok medeniyet için yerleşim merkezi özelliği gösterdiği anlaşılmaktadır.

Kağızman ilçe merkezinin halen meskûn bulunduğu alana ait ilk yerleşim kayıtlarından biri 888 yılına aittir. “Bu yıllarda Abbasi Devleti’nin Türk kökenli komutanı olan Emir Afşin 888’de devam etmekte olan Abbasi-Ermeniyye Savaşı’nda, Kars Kalesi’ni muhasara edip ele geçirerek, , yağmalayıp tahrip ettiği, bunun üzerine Kars’a gelen ve yapılan tahribatı gören Pakraduni Kralı Kral Simpat’ın da kışı Kağızman Kalesi’nde geçirdiği” (Kızılkaya O. 2011: s.4) belirtilmektedir. Bu olayın geçtiği 9. yüzyılda bu günkü Kağızman yerleşiminin bulunduğu alanda çok muhtemelen de (Toprakkale) mahallesi civarında bir kalenin ve çevresinde de sivil yerleşimlerin olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 3).

Bu yıllardan itibaren Aras Vadisini kontrol eden bir önemli bir kale özelliği gösterdiği anlaşılan Kağızman yerleşimine ait ilk sağlıklı tarihi kayıtlara Kağızman ve çevresinin 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı idaresi altına girdiği dönemlerden sonra ulaşılmaktadır.

Bu yıllarda Kağızman'da merkez yerleşimin tamamen yakını ve idare merkezi günümüzdeki ilçe merkezinin doğusundaki Toprakkale (Narinkale) Mahallesiinde bulunmaktaydı. Osmanlılar 1579 yılında bu alanı terk ederek günümüzde ilçe merkezinin batı bölümünde bulunan Şahindere Mahallesiine yaklaşık üç ay devam eden çalışmayla taştan bir kale ve sivil yapılar yaptırarak idari merkezi bu alana taşımış böylece bu alanda bu günkü Kağızman ilçe merkezinin nüvesi oluşturulmuştu (Kırzioğlu, 1998: s. 229. Kütükoğlu, 1962: s.59).

1646 yılında Kars ve çevresini gezen Evliya Çelebi seyahatnamesinde, Kağızman adının buradaki kaleyi yaptıran Anı kralı Anüşirevanın kızlarından birine ait olduğunu belirtmektedir. Kağızman'da Aras Nehri kıyısındaki bir bayır üzerinde kare şekilli bir kaleciğin bulunduğunu, bu kalecik çevresinde 700 civarında ev, birkaç cami, han, hamam ve küçük çarşıların yer aldığını, aktaran Evliya Çelebi; Kağızman'ın havasının yumuşak olması nedeniyle çevresinde yer yer bağ ve bahçeleri bulunduğunu Kağızman yerleşimi batısında ise, bir kaya tuzu ve kuvvetli madenleri yer aldığını belirtmektedir. Buna rağmen Evliya Çelebinin bu şekilde tasvir ettiği Kağızman kalesinin 1664 yılında meydan gelen depremde yıkıldığı bilinmektedir (Kurşun, Kahraman Dağlı, Y 1999: s.166.; Çelik, 2011 s.43). (Şekil 3).

16.yüzyıldan itibaren kuruluş özelliklerine bağlı olarak Kağızman Deresi doğu ve batısında kısıtlı bir gelişimle kırsal nitelik gösteren Kağızman 1878 yılında başlayan Rus işgaline kadar bu özelliğini sürdürmüştü. Ruslar bu tarihten sonra komşu yerleşimlerden Kars ve Sarıkamış merkez yerleşimleriyle eş zamanlı olarak Kağızman'da da yeni bir imar planı uygulamaya geçirmeye başlanmıştı (Badem, C. 2010: s.229. Gündoğdu, H. 2007: s18-79). Bu kapsamda bugünkü ilçe merkezi yerleşiminin merkezini teşkil eden Şahindere Mahallesiinin bulunduğu alanda güneyden kuzeye doğru uzanan 3 ana cadde ve bu caddeleri doğu batı yönünde kesen sokaklar açılarak nispeten düzenli geometriye sahip bir yerleşim planı oluşturulmaya çalışılmıştı. Bu çalışmalarla eş zamanlı olarak oluşturulan sokak ve caddelerde kâgir kerpiç konutlarla birlikte birkaç askeri kışla binası inşa edilmişti (Şekil 3).

Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılına kadar Rus işgal dönemindeki yerleşim özelliklerini muhafaza eden Kağızman ilçe merkezi bu yıllarda Kağızman alüvyal yelpazesi üzerinde Kağızman deresi tarafından bölünmüş iki yakalı, daha çok bağ ve bahçecilik faaliyetlerine dayalı olarak gelişen kırsal karakterli yerleşimini muhafaza etmiştir. Bu yıllardan sonra, önceki yönetim dönemleri ve yıllarından gelen ilçe merkezi vasfını devam ettiren

Kağızman ilçe merkezinde buna rağmen küçük çaplı bazı değişiklikler dışında yerleşim planını etkileyici önemli bir değişiklik meydana gelmemiştir (Şekil 3).

1950 yılına kadar Kağızman Deresi çevresinde iki yakalı bir yerleşim gösteren Kağızman ilçe merkezinde 1959 yılında İller Bankası tarafından yerleşim planı yapılmış bu planla birlikte bazı kamu binaları inşa edilmişti. Böylece Kağızman ilçe merkezi alanı giderek şekillenirken bu kamu binalarının yapıldığı Şahindere Mahallesi merkezi özelliğini güçlendirmişti (Atalay İ. 1981: s.4529).

1950'li yıllarda Kağızman ilçe merkezinde bulunan Kağızman Deresi Vadisinde sel afeti meydana gelirken bu nedenle evlerini kaybeden bir kısım afetzede ilçe merkezinin güneybatısında Tugay Kışlası ve Şahindere kuru vadisi arasındaki arazinin kesişim bölümündeki alana yerleşmiştir. Bu yerleşim ilk zamanlarda bu nedenle iskân evleri olarak anılmış olmasına rağmen daha sonra Kırkevler olarak adlandırılmıştır (Şekil 3). 1977 yılında ilçenin Çiçekli ve Altıngedik kırsal yerleşimlerinde meydana gelen kaya düşmesi ve heyelan gibi doğal afetler sonucunda birçok ailenin ev, hayvan barınağı ve tarım alanları kullanılamaz hale gelmişti. Bu afetzede ailelerin ilgili kanun gereğince Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararla Kağızman ilçe merkezi sınırları içinde, ancak Belediye İmar Planı dışındaki hazine arazilerine yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştı. Bu kapsamda Çiçekli Köyünde afete maruz kalan aileler 1981 yılından itibaren Bayam Mahallesi Karakuş Köyü yolu mevkiine, Altıngedik köyünde afete maruz kalan aileler ise aynı yıl Şahindere Mahallesi Kızılyokuş Yolaltı mevkiinde yaptırılan afet konutlarına yerleştirilmişti (Bakanlar Kurulu 1977: Resmi Gazete. s 2. Bakanlar Kurulu 1981: Resmi Gazete. s.2,336) (Şekil 3).

1980 yılından itibaren ülke genelindeki ekonomik ve sosyal gelişime bağlı olarak kırsal kesimlerden kentsel alanlara göçler hızlanmış bu kapsamda Kağızman ilçe merkezi idari olarak kendine bağlı kırsal yerleşimlerden önemli miktarda göç almıştır. Bu göçlerle Kağızman ilçe merkezine gelenler Yukarı Kümbet Mahallesi Kızılark mahalli ve Şahindere Mahallesi, Kırkevler muhitinin yanı sıra geriye kalan diğer tüm mahallelerin çevresine yerleşmiş böylece Kağızman ilçe merkezinde ilk yerleşim saçaklanmaları meydana gelmiştir. (Şekil 3).

1987 yılında İlçenin kırsal köy yerleşimlerinden Görecek ve Kuruyayla köy yerleşimlerinde yer yapısına bağlı olarak meydana gelen heyelan ve sel gibi doğal afetler sonucunda birçok ailenin ev, hayvan barınağı ve tarım alanları kullanılamaz hale gelmişti. Bu afetzede ailelerin

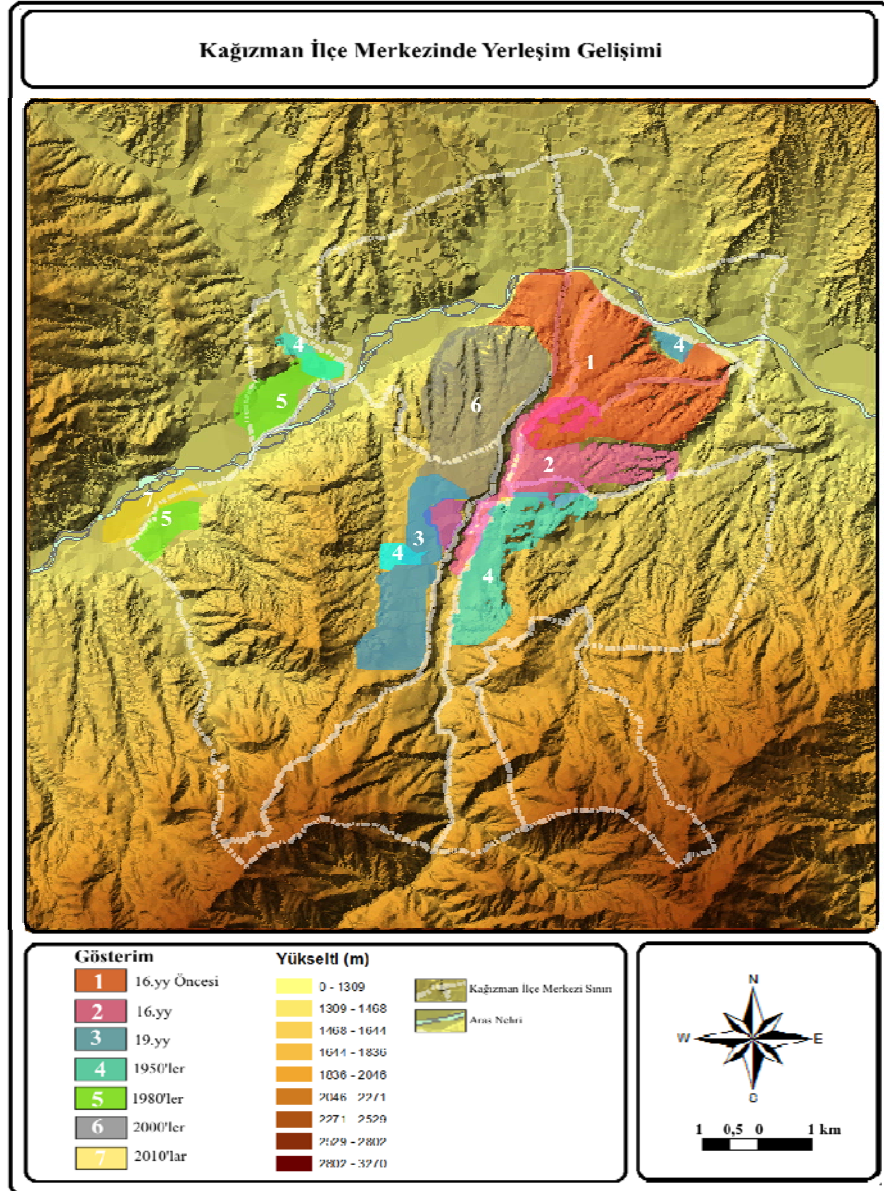
ilgili kanun gereğince Bakanlar Kurulu tarafından alınan kararla Kağızman ilçe merkezi İdari Sınırları içinde, ancak belediye imar planı dışındaki hazine arazilerine yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştı. Bu kapsamda Görecek Köyünde heyelan afetine maruz kalan aileler Kızılyokuş, Yolboyu (Tuzla) mevkiine, Kuruyayla Köyü afetzedeleri Bayam Mevkiinde İmar ve İskân Bakanlığı tarafından kendileri için yaptırılan konutlara yerleştirilmişti (Bakanlar Kurulu 1987: Resmi Gazete. s 2,3). (Şekil 3).

1990'lı yıllarda Kağızman ilçe merkezi, çevre kırsal yerleşimlerden önceki yıllardaki gibi başta ekonomik sebeplere dayalı olarak göç almaya devam etmişti. Bu yıllarda ilçenin kırsal alanlarındaki terör olaylarının etkisiyle pek çok aile yerleşimlerinin terk ederek Kağızman İlçe merkezi sınırları dâhilindeki alanlara yerleşmiştir. Bu ailelerin önemli kısmı Kağızman ilçe merkezi çevresinde daha önce oluşmaya başlayan gecekondu alanlarına yerleşirken bu ailelerden daha fazla ekonomik imkâna sahip olanlar, doğrudan merkezi özellikteki Şahindere Mahallesiindeki yerleşmiş ve bu alanda yaptıkları çok katlı binalarla dikey yönlü yapılaşmaya neden olmuştur.

2004 yılına kadar İlçe merkezi güneyinde yaklaşık 150 hektara alanda konuşlanmış olan 7. Mekanize Piyade Tugayının, aynı yıl Genelkurmay Başkanlığınca alınan karar gereği lağvedilmesi sonrası bu alanda konuşlu bulunan askeri birlikler kışlalarını terk ederek başka alanlara nakil edilmiştir. Bu kararla ilçe merkezi güneyinde bulunan askeri amaçlı araziler tamamen boşaltılırken bu araziler dâhilindeki binaların bir kısmı Kafkas Üniversitesi Kağızman Meslek Yüksekokuluna tahsis edilmiştir.

2000'li yılların sonlarından itibaren Kağızman alüvyal yelpazesinin etek kısımlarında Şahindere Mahallesiyle Zuvar Mahallesi arasında bulunan ve daha önce herhangi bir yapılaşma bulunmayan boş alanlar çeşitli kamu yatırımlarının yapılmasıyla yerleşime açılmıştır. Bu alanda halen ilçe merkezi sakinleri tarafından yapılan yapılarla meydana gelen gelişim dikkat çekmektedir (Şekil 3). 2010 yılı ve sonrasında Kağızman ilçe merkezinin Aras Nehri kıyılarında bulunan alanlarda çeşitli amaçlı yapılaşmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bu kapsamda ilçe merkezinin kuzeybatısındaki Tuzla Tepe mevki Aras Nehri yatağı içine Serap HES yapılırken, aynı alanın doğusundan Kars yolu kavşağında Kağızman küçük sanayii sitesi inşa edilmiş, aynı alanın daha doğusunda Iğdır yolu Kesikköprü mevkiinde ise Aras Nehri üzerinde Narinkale HES İnşası tamamlanmıştır. Bu şekilde ilçe merkezinin Aras Nehri kıyıları yapı ve yerleşimler bakımından gelişim gösterirken, özel çevre koruma statüsüne sahip bu alanların yerleşime açılması önemli ekolojik problemleri

beraberinde getirmiştir.

Şekil 3. Kağızman İlçe Merkezinin Tarihsel Süreçte Yerleşim Gelişimi (Tarihi belgeler, arazi çalışmaları ve ilçe merkezi sakinlerinden elde edilen bilgilere göre hazırlanmıştır).

5. İLÇE MERKEZİNDE YERLEŞİMİ ŞEKİLLENDİRİCİ FAKTÖRLER

Kağızman ilçe merkezi çevresine göre oldukça farklı jeolojik ve jeomorfolojik özelliklere sahip bir alanda bulunmaktadır. Kağızman İlçe merkezinde, yerleşimin gelişimi ve makroformun oluşumu, birincil olarak doğal çevre unsurlarının etkisinde, ikincil olarak beşeri faaliyetler ve planlamalar etkisinde meydana gelmiştir.

5.1. Doğal ve Beşeri Çevre Faktörleri

Kağızman ilçe merkezinin, çevresine göre oldukça verimli özellikteki alüvyal bir yelpaze üzerinde ilk önce Aras Nehri vadisini kontrol güvenlik amaçlı olarak kurulup daha sonra tarımsal faaliyetlere dayalı olarak geliştiği anlaşılmaktadır. İlçe merkezinin halen nüvesini ve büyük kısmını oluşturan bölümü bu alüvyal yelpaze üzerinde bulunmakta olup yerleşim olarak bu jeomorfolojiye paralel bir gelişim dikkat çekmektedir (Şekil 4), (Şekil 5), (Fotoğraf 1). İlçe merkezinin Kağızman Alüvyal Yelpazesi üzerinde bulunan meskûn bölümü güney kuzey yönünde akış gösteren Kağızman Deresi tarafından oluşturulmuş derin Kağızman Deresi vadisi tarafından doğal olarak doğu ve batı olarak ikiye bölünmüştür. Kağızman alüvyal yelpazesinin doğusunda yer alan Aşağı Kümbet, Yukarı Kümbet ve Toprakkale mahallelerinin bulunduğu bölüm, daha çok bağ ve bahçe alanları tarafından işgal edilmiş olup daha kırsal yerleşim özellikleri göstermektedir. Bu vadinin batısında yer alan Şahindere ve Zuvar mahallerinin yer aldığı bölümü idari teşkilata ev sahipliği yapması ve bu nedenle ulaşım ve ticaret gibi alanlarda gelişmiş olması nedeniyle yerleşimin büyük kısmını bünyesinde bulundurmakta ve kentsel bir görüntü sunmaktadır.

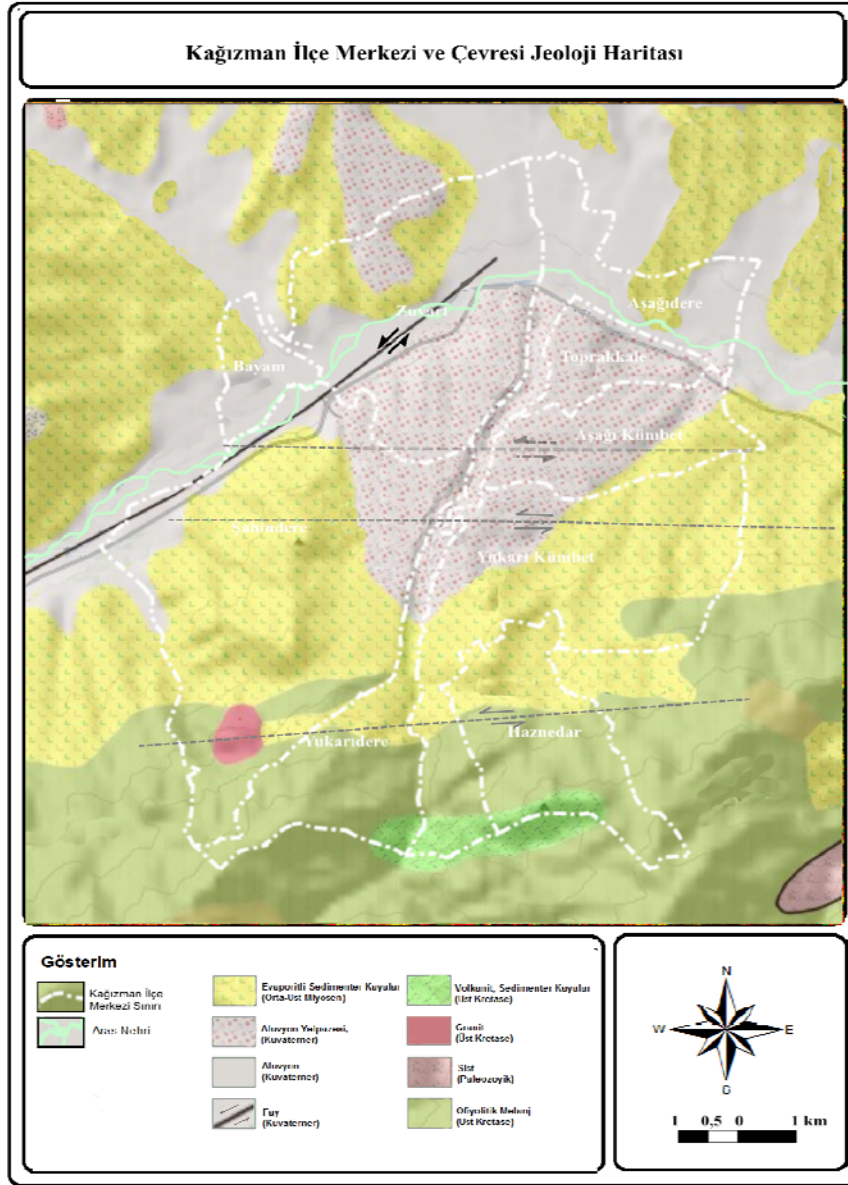
Kağızman alüvyal yelpazesinin batısındaki etek bölümü doğu batı yönünde uzanan Kağızman fayının düşey atımı nedeniyle alçalmış olup bu nedenle bu alanda aşındırma gücü artan yüzeysel sularının etkisiyle derinliği 50 metreyi bulan ondüline yapı meydana gelmiştir. Bu alanda su kaynaklarının azlığı ve hazine arazilerinin varlığına bağlı olarak yerleşim gelişimi düşük düzeyde kalmış olup bu alandaki arazilerin büyük kısmı boş ve hali arazilerden oluşmaktadır. (Şekil 4), (Şekil 5). Kağızman alüvyal yelpazesini doğal olarak doğu ve batı yakası şeklinde ikiye bölen ve güney kuzey yönünde uzanan Kağızman Deresi Vadisinde Yukarıdere ve Aşağıdere mahalleleri bulunmaktadır. Bu alanda su kaynaklarının varlığı ve iklimik olarak tarımsal faaliyetlere uygun olması nedeniyle bağ ve bahçe alanlarıyla birlikte önemli miktarda konut bulunmakta olup kırsal yerleşim özellikleri görülmektedir. Alüvyonlardan oluşan oldukça dik yamaçlara

sahip olan bu alanda sel ve heyelan afet risklerine rağmen yerleşim gelişimi dikkat çekmektedir. Kağızman ilçe merkezinin Kağızman Alüvyal Yelpazesinin güneyindeki düzlükler üzerindeki bölümü uzun yıllar boyunca askeri birlikler tarafından kullanılmıştır. Bu nedenle bu alanlar sivil yerleşime açılmamış olup ilçe merkezinin bu yönde beşeri yolla oluşmuş yerleşim eşiğini oluşturmuştur. Bu alandaki askeri araziler ilçe merkezinin bu yönde saçaklanmasına halen engel olmaktadır. (Şekil 4), (Şekil 5).

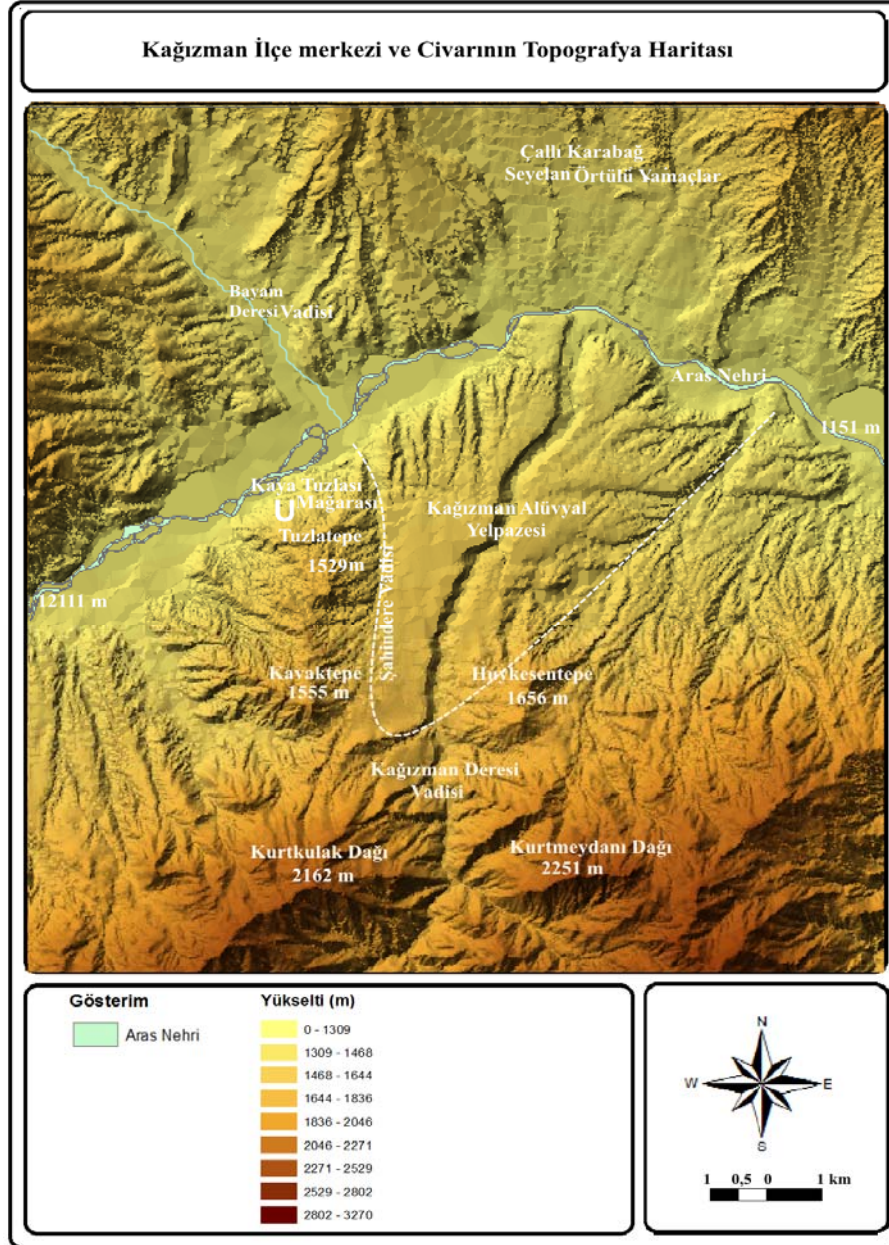
Kağızman geniş ilçe merkezi alanının Kağızman Alüvyal Yelpazesi üzerinde bulunan bölümünde güneye doğru gidildikçe alüvyal özellikteki düzlükler yerini aniden yükselen dağlık alanlara bırakmaktadır. Bu alanda doğu batı yönünde uzanan ortalama irtifası 2000 metre civarındaki Kurtkulak ve Kurtmeydanı dağları geniş ilçe merkezi alanın bu yönde hem doğal hem de idari sınırını oluşturmaktadır. Bu dağlık alanlar üzerinde yüksek eğim ve tarıma uygun olmayan verimsiz toprakları nedeniyle halen herhangi bir yerleşim gelişimi meydana gelmemektedir (Şekil 4), (Şekil 5). Merkezin Kağızman Alüvyal Yelpazesi üzerinde bulunan meskûn bölümü, doğusundaki güney kuzey yönlü doğu dereleri ve batısındaki Şahinderesi vadisi ile miyosen yaşlı verimsiz özellikteki Tuzluca Formasyonundan doğal olarak ayrılmış olup bu dereler bu yönlerde doğal bir eşik ve sınır hattı oluşturmuştur. Kağızman alüvyal yelpazesini doğu ve batıdan çevreleyen bu alanlar verimsiz özellikteki kumtaşı, kıltaşı, çakıltası, marn, tuz gibi maddelerden oluşmaktadır. Bu alanlar bu nedenle tarımsal faaliyetlere uygun olmayıp üzerlerinde zorunlu sebeplere dayalı olarak Altıngedik afet konutları ve Haznedar Mahallesi dışında yerleşim gelişimi meydana gelmemiştir. Bu özellikteki alanlar meskûn ilçe merkezi yerleşimin doğal olarak sınırlandığı alanları oluşturmakta olup ilçe merkezinden oldukça kopuk görüntüdedir (Şekil 4), (Şekil 5).

Kağızman ilçe merkezinin meskûn bölümü kuzey yönünde Aras Nehri tarafından sınırlanmış olup bu alanın kuzeyinde Karabağ ve Çallı köyleri yönünde eğimin artışı, sürekli seyelan riski ve su azlığına bağlı olarak herhangi bir yerleşim meydana gelmemiştir. Aras nehri bu yönde doğal eşik oluşturmaktadır. (Şekil 4), (Şekil 5). Merkezin büyük kısmının yerleşik bulunduğu Kağızman alüvyal yelpazesi dışında, kuzeybatıda bulunan Bayam Mahallesi ve civarındaki yerleşimlerin büyük kısmı Kötek Deresi ve Aras Nehri tarafından taşınan tarımsal faaliyetlere uygun verimli alüvyal zeminler üzerinde gelişmiş olup bu alan meyve ağaçları tarafından örtülmüş yeşil bir görüntüye sahiptir. Aynı mahallenin Karakuş Köyü yolu üzerinde bulunan ve yamaç molozları tarafından örtülü bulunan bölümü tarımsal faaliyetlere uygun olmamasına rağmen bu alanda 1980'li yıllarda heyelan afetine maruz kalan afetzedeler için oluşturulmuş konutlar

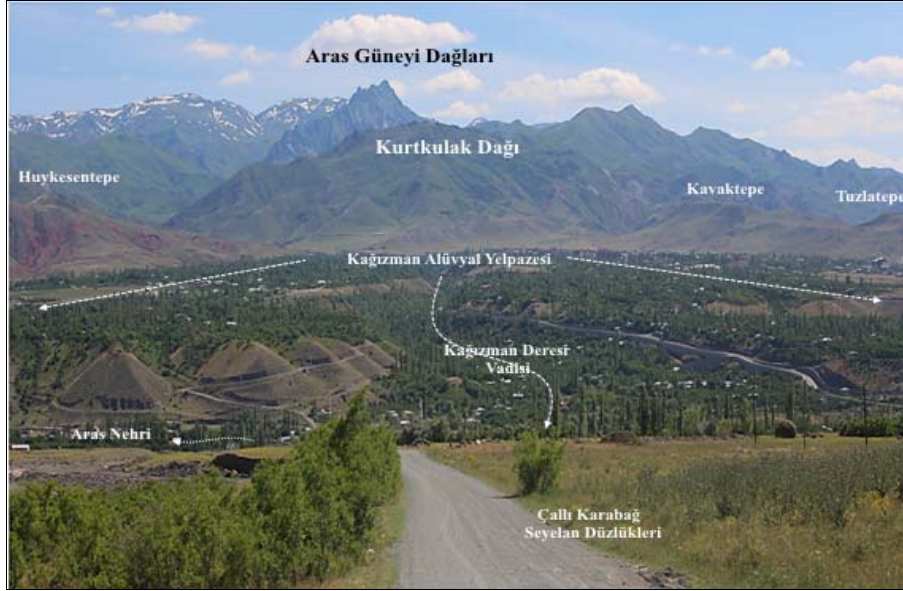
bulunmaktadır (Şekil 4), (Şekil 5, (Fotoğraf 2).

Şekil 4. . Kağızman ve Yakın Çevresine Ait Jeolojik Harita (Sümengen M. (2009). Kars H50 paftası MTA 1/100.00 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları No 108, Jeolojik Etütler Dairesi, Ankara Değiştirilerek)

Şekil 5. Kağızman İlçe Merkezi ve Yakın Çevresinin Topografya Haritası (HGK 1/25000 H50d1, H50d2, H50d3, H50d4 topografik haritalarından faydalanılarak hazırlanmıştır).

Fotoğraf 1. Kağızman İlçe Merkezine Kuzeyden Bakışla Morfolojik Unsurlar

Fotoğraf 2. Kağızman İlçe Merkezinin Bir Kısım, Bayam Deresi Tarafından Oluşturulan Vadinin Ağız Kısımındaki Düzüklerde Yerleşmiştir.

5.2. İmar ve Çevre Düzeni Planları

Kağızman ilçe merkezinde yerleşim gelişimi ve makroformunun oluşmasında daha çok doğal faktörler etkili olurken çeşitli yıllarda yapılan imar ve çevre düzeni planları yerleşimi daha çok fizyonomik bakımdan etkilemiş ve Kağızman ilçe merkezinde daha sınırlı değişim meydana getirmiştir. İlçe merkezinde günümüzdeki yerleşmeyi etkileyen bilinen ilk imar planı 1579 yılında Osmanlı idaresinde uygulanmıştır. Modern standartlarda bir imar planı özelliği göstermeyen ancak ilçe merkezinin günümüzdeki yerleşiminin, makro formunun ve fizyonomisinin temellerini atan bu planla ilçe merkezinin doğu yakasındaki Toprakkale Mahallesi'nde bulunan idari ve sivil yerleşim merkezi bu günkü Şahindere Mahallesi'ne, taşınmıştır. Bu alanda taşınan bir kale ve birkaç sivil yapının yapılmasıyla Kağızman ilçe merkezinin nüvesi oluşmuştur (Kütükoğlu, B. 1962: s.59. Çelik, F.,Ç. 2011: s.42). Merkezde bu günkü yerleşmeyi etkileyen bilinen ikinci imar planı 1878 yılında başlayan Rus işgali döneminde uygulamaya geçirilmiştir. Bu dönemde bugünkü ilçe merkezinin merkezini teşkil eden Şahindere Mahallesi'nin bulunduğu alanda güneyden kuzeye doğru uzan 3 ana cadde ve bu caddeleri doğu batı yönünde kesen sokaklar açılarak nispeten düzenli geometriye sahip bir yerleşim planı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalarla eş zamanlı olarak oluşturulan sokak ve caddelerde sivil konutlarla birlikte birkaç askeri kışla binası inşa edilmişti (Badem, C. 2010: s.229. Gündoğdu, H. 2007: S.18-79).

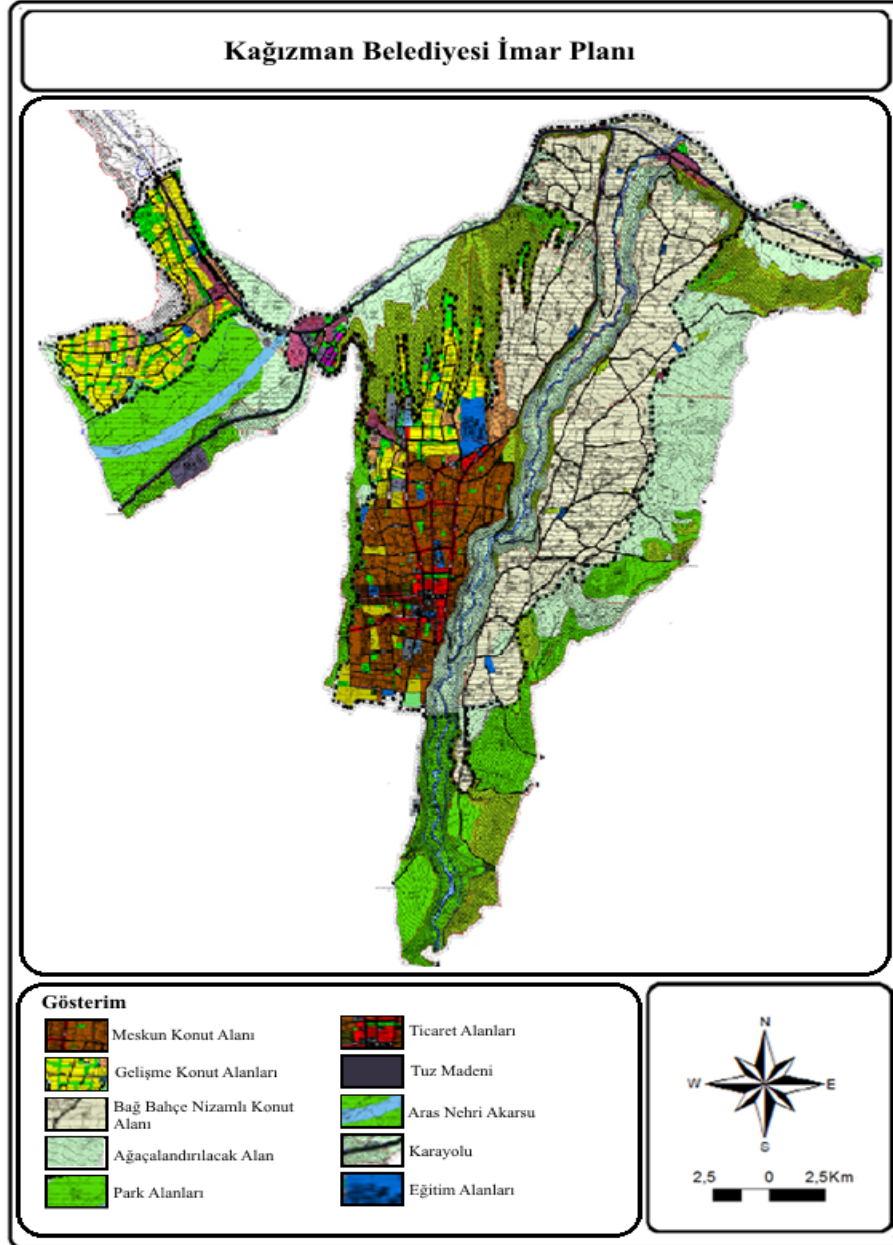
Cumhuriyet döneminde ilçe merkezi durumunda bulunan Kağızman yerleşimine çeşitli nedenlerden dolayı uzun yıllar herhangi bir imar planı uygulanmamıştır. Bu dönemde İlçenin ilk imar planı 1959 yılında İller Bankası tarafından yapılırken (Atalay İ. 1981: s. 4529) bu imar planını 1978 tarihinde İller Bankası Genel Müdürlüğü tarafından Muzaffer Evsan 'a tarafından yapılan ikinci imar planı izlemiştir. Bu plan 1983, 1992, 1996 ve 2000 yıllarında kabul edilen çeşitli revizyon ve ilave imar planı çalışmaları ile revize edilmiş, 2004 yılında ise Belediye İmar Planına esas halihazır plan oluşturulmuştur. Bu plana göre Kağızman Belediyesi imar planı sınırları dâhilinde 1.263 hektarı meskûn, 1185 hektarı gayri meskûn olmak üzere toplam 2.448 hektar alan bulunmaktadır (İller Bankası Genel Müdürlüğü 2008: s9). Kağızman ilçe merkezi için en son imar planı 2013 yılında Sınır Planlama Şirketi Tarafından Yapılmıştır. Kağızman Belediye Başkanlığı tarafından 2013 yılında ihale edilen yaklaşık 2542 hektarlık alan büyüklüğüne sahip 1/5000-1/1000 Ölçekli Revizyon İmar Planı çalışması aynı yıl onanarak yürürlüğe girmiştir. Bu planda Kağızman alüvyal yelpazesi üzerinde bulunan meskûn alanlarının yanı sıra Bayam

Mahallesindeki meskûn alanlar plana dâhil edilirken, ilçe merkezinin kuzeydoğusundaki Haznedar Mahallesi ve ilçe merkezinin güneydoğusunda Kızılyokuş Tuzla mevkiinde bulunan Altıngedik afet konutları ilçe merkezi idari sınırları içinde bulunmalarına rağmen imar planına dâhil edilmemiştir. Planda yapı güvenliği ve yapılaşma bakımından çeşitli sınırlamalar bulunmasına rağmen planın bu hükümlerine ilçe merkezi sakinleri tarafından yeterince uyulmadığı gözlemlenmiştir (Şekil 6).

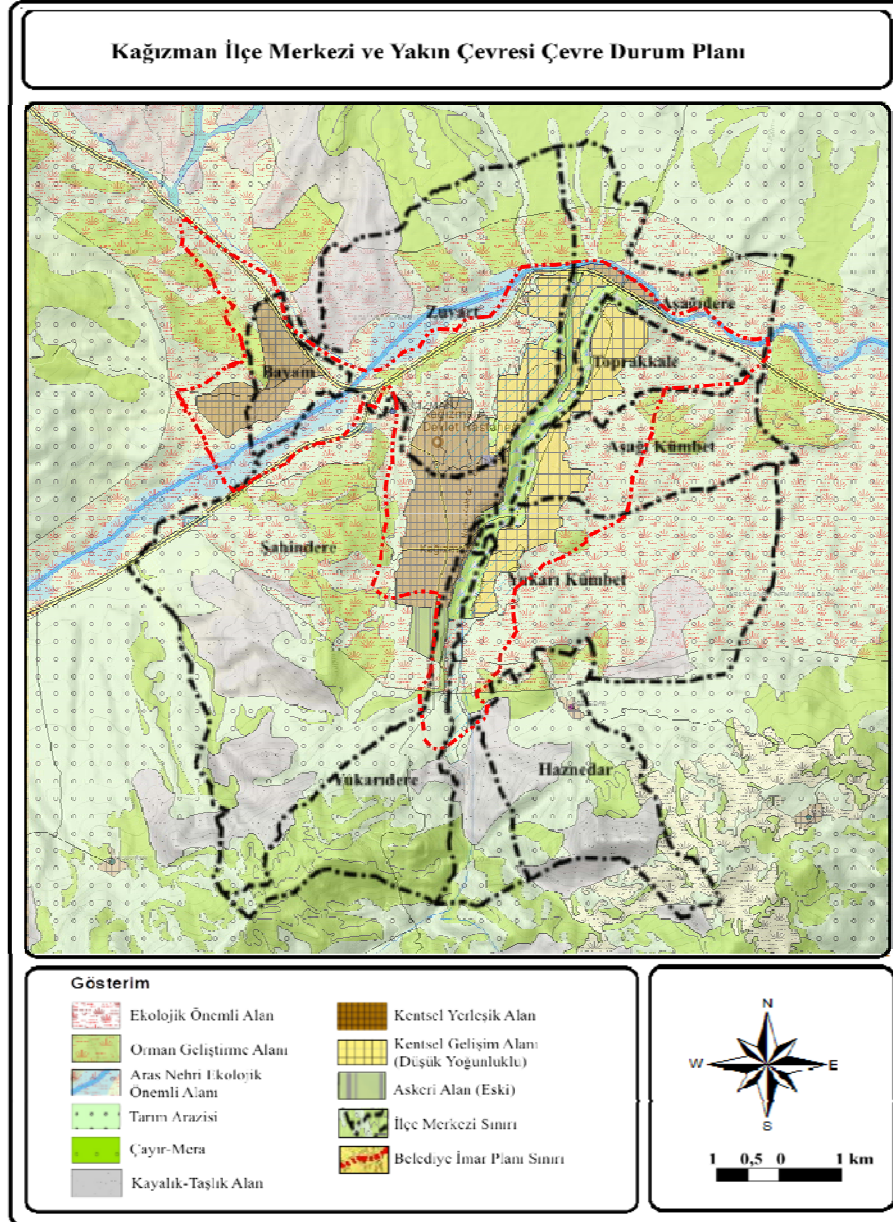
Kağızman İlçe merkezi imar planlarının yanı sıra çevre düzeni planlarının etkisiyle de şekillenmektedir. Bu çevre düzeni planlarının halen yürürlükte olan ve Ardahan, Kars Ağrı, Iğdır ve civarı çevre düzeni planı olarak adlandırılan plan, Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanmış olup 02.04.2012 yılında kabul edilerek yürürlüğe girmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 2012: s 1-151). (Şekil 7).

Kağızman ilçe merkezi ve çevresini de kapsayan 1/100.000 ölçekli bu çevre düzeni planında ilçe merkezi ve Kağızman Belediyesi imar planı sınırları dâhilinde bulunan Kağızman alüvyal yelpazesinin batısındaki Şahindere Mahallesi civarı kentsel yerleşik alan kabul edilirken doğu kısmında bulunan bölümleri ise kentsel gelişme alanı olarak ilan edilmiş ve bu iki tanımlı alan, plan koruma alanları dışında bırakılmıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 2012: s 1-151). (Şekil 7).

Çevre durum planında İlçe merkezi sınırları dâhilindeki özel koruma alanlarının büyük kısmı Kağızman alüvyal yelpazesini doğu ve batıdan sınırlandıran miyosen yaşlı, kil marn, tuz gibi kayaçlarca örtülen ve verimsiz özellikteki yamaçlar üzerinde bulunmaktadır. Bu alanlar bu duruma rağmen halen aktif olarak tarım faaliyetlerinde tarla olarak veya hayvancılık faaliyetlerinde mera amaçlı olarak kullanılmakta olup üzerlerinde neredeyse hiç konut veya yapıya rastlanmamaktadır (Şekil 7). Çevre durumu planları hükümlerince diğer bir koruma plan alanını İlçe merkezini kabaca güney ve kuzey olarak ikiye bölen Aras Nehri ve çevresindeki taşkın yatağını kapsayan 308 hektarlık alan oluşturmaktadır. Bu alanda nehir eko sistemine ait çok sayıda özel floral ve faunal canlı türü bulunmaktadır. Buna rağmen bu alanda çeşitli inşaat şantiyelerinin yanı sıra çeşitli devlet kuruluşlarına ait yapılar ve karayolu genişletme çalışmaları nedeniyle meydana gelen tahribatlar dikkat çekmektedir (Şekil 7). Çevre durum planı hükümlerince ilçe merkezi sınırları dâhilinde Kağızman alüvyal yelpazesinin batı bölümlerindeki Tuzlatepe ve Kavaktepe civarı orman geliştirme alanı olarak belirlenmiştir. Buna rağmen bu alanlarda Orman yetiştirilmesi için elverişli olmayan iklimik ve edafik koşullar nedeniyle orman varlığı adına bir gelişim bulunmamaktadır (Şekil 7).

Şekil 6. Kağızman Belediyesi 2013 yılı Revizyon İmar Planı (Plan Lejantı Sadeleştirilerek) (İller Bankası Mekânsal Planlama Dairesi Başkanlığı, Sınır Planlama Şirketi).

Şekil 7. Ardahan, Kars, Ağrı, Iğdır ve civarı 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı (2012). Kağızman İlçe Merkezi ve Civarı Çevre Düzeni Planı, (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü).

6. İLÇE MERKEZİNDE GENEL FONKSİYONEL ARAZİ KULLANIMI

Kağızman ilçe merkezi yönetim sınırı dâhilinde toplam 8393 hektar arazi bulunmaktadır. Bu arazileri kullanım özellikleri bakımından; Kağızman Belediyesi imar planı dâhilinde bulunan araziler ve imar planı dışında ancak ilçe merkezi sınırları dâhilinde bulunan araziler olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Kağızman İlçe merkezi bünyesinde; ilçe merkezinin Belediye imar planına dâhil edilen meskûn alanlarının yanı sıra güneydoğudaki Haznedar Mahallesi ve güneybatıdaki Altıngedik afet konutlarına ait araziler bulunmaktadır. Kağızman ilçe merkezinin yüzölçümü yaklaşık 8393 hektar alana yayılmakta olup bu alandaki arazilerin büyük kısmı boş veya kullanılmayan arazilerin yanı sıra mera, çayır, tarla, bahçe ve orman geliştirme arazilerinden oluşmaktadır. Bu alanın % 32,8'ini oluşturan 2756 hektarlık kısmı ise Belediye imar planı dâhilinde bulunan ve daha çok meskûn yerleşim unsurlarına ait arazilerden oluşmaktadır. Kağızman Belediyesi imar planına dâhil edilen ve dar ilçe merkezi olarak nitelenen yerleşim alanına; ilçe merkezinin Kağızman Alüvyal Yelpazesi üzerindeki meskûn alanlarının yanı sıra güneybatıda bulunan Bayam Mahallesi dâhil edilmiştir. Bu alanların yanı sıra ilçe merkezi sınırları haricinde bulunsun da Bayam Mahallesinin hemen batı sınırındaki Karakuş Köyü yolundaki 203 hektar alana sahip arazi de plan sınırları içine alınmıştır. Belediye imar planı kapsamına genel olarak ilçe merkezinin Şahinderesi batısı, Aras nehri kuzey kıyıları ve Huykesen Tepeden kuzeye doğru Aras Nehrine doğru uzanan hattın doğusunda kalan araziler dâhil edilmemiştir. Kağızman Belediyesi imar planı dâhilindeki araziler yaklaşık 2756 hektar alana yayılmakta ilçe merkezindeki arazilerin % 32,8'sini oluşturmaktadır. Bu alandaki arazilerin büyük kısmı bahçe arazilerinin yanı sıra meskûn yerleşim unsurları tarafından kullanılmaktadır

Kağızman ilçe merkezi sınırları dâhilinde bulunan arazilerin büyük kısmı pasif kullanıma ait boş araziler, mera, çayır, orman geliştirme, tarla ve bahçe arazileri tarafından kullanılmaktadır. Bu türden araziler ilçe merkezi sınırları dâhilindeki toplam 8393 hektar arazinin % 90,05'ini oluşturan 7597 hektar alan yayılmaktadır. Bu türden araziler 2756 hektar alana yayılan belediye imar planındaki arazilerin ise % 83,7'sini oluşturan 2307 hektar alanı işgal etmektedir (Şekil 8). Kağızman İlçe merkezi dâhilinde bulunan arazilerin nispeten küçük bir bölümü ise aktif kullanıma sahip olan; konutlar, kamu yapıları ve ulaşım altyapısı gibi unsurlar tarafından kullanılmaktadır. Bu türden arazilerin tamamı yakını 2756 hektara alana yayılan belediye imar

planı sınırları dâhilinde bulunurken bu alandaki arazilerin % 16,3'ünü oluşturan 449 hektarlık kısmı bahsi geçen unsurların aktif kullanımına tabidir (Şekil 8), (Şekil 9).

Kağızman ilçe merkezi sınırları dâhilinde arazi kullanımı bakımından en önemli grubu boş ve hali araziler oluşturmaktadır. İlçe merkezi sınırları dâhilinde bu özellikteki araziler toplam 2395 hektar alan yer kaplamakta olup tüm arazi varlığının % 28,5'ini oluştururken bu özellikteki arazilerin % 21,2'sini oluşturan 507 hektarlık kısmı belediye imar planı sınırları dâhilinde bulunmaktadır. İlçe merkezinde boş ve hali arazilerin büyük kısmı; Toprakkale, Yukarıkümbet, Aşağıkümbet ve Haznedar mahallelerinin Kağızman alüvyal yelpazesini çevreleyen, kil, marn ve tuz gibi kayaçlardan oluşan bu nedenle tarım ve diğer beşeri faaliyetlere uygun olmayan hafif eğimli arazileri üzerinde bulunmaktadır (Şekil 8), (Şekil 9), (Şekil 10). İlçe merkezi sınırları dâhilinde arazi kullanımı bakımından ikinci en önemli gurubu mera ve çayır arazileri oluşturmaktadır. İlçe merkezi sınırları dâhilinde bu özellikteki araziler toplam 1938 hektar alan yer kaplamakta olup tüm arazi varlığının % 23,8'ini oluştururken bu özellikteki arazilerin % 4,7'sini oluşturan 90,1 hektarlık kısmı belediye imar planı sınırları dâhilinde bulunmaktadır. İlçe merkezi sınırları dâhilinde mera ve çayır olarak kullanılan araziler Aras Nehri kuzey kıyısındaki Çallı-Bayam seyelan örtülü yamaçlarının yanı sıra, ilçe merkezinin doğu kısmındaki Toprakkale, Yukarı, Aşağı Kümbet ve Haznedar mahalleleri sınırları dâhilinde bulunmaktadır. Bu özellikteki Araziler Kağızman alüvyal yelpazesini üzerindeki meskün alanları çevreleyen, miyosen yaşlı kil, marn ve tuz gibi kayaçlardan oluşan bu nedenle tarım ve diğer beşeri faaliyetlere çok uygun olmayan hafif eğimli araziler üzerinde yoğunlaşmaktadır. İlçe merkezi dâhilindeki Mera ve çayır arazileri ilçe merkezi civarındaki yarı kurak iklim koşulları nedeniyle yılın büyük bir kısmında çorak ve çıplak bir görüntü sunmasına rağmen hayvancılık faaliyetleri için kısıtlı da olsa bir kaynak sağlamaktadır (Şekil 8), (Şekil 9), (Şekil 10).

Kağızman ilçe merkezi sınırları dâhilinde arazi kullanımı bakımından en önemli guruplardan birini bağ ve bahçe arazileri oluşturmaktadır. İlçe merkezi sınırları dâhilinde bu özellikteki araziler toplam 1353 hektar alan yer kaplamakta olup tüm arazi varlığının % 16,3'ünü oluştururken bu özellikteki arazilerin % 93,3'ünü oluşturan 1263 hektarlık kısmı belediye imar planı sınırları dâhilinde bulunmaktadır. İlçe merkezinde bağ ve bahçe arazilerinin tamamı yakın kısmı verimli alüvyal topraklar ve su kaynaklarının varlığına bağlı olarak Kağızman alüvyal yelpazesini, Aras Nehri kıyıları ve Bayam Mahallesinde bulunmaktadır. Kağızman ilçesinin kuruluşunu ve gelişimini sağlayan bağ ve bahçecilik faaliyetleri halen ilçe

merkezindeki ekonominin ve beşeri yaşamın önemli dinamiklerini oluşturmaktadır. Buna rağmen ilçe merkezinde bağ ve bahçe olarak kullanılan araziler başta Şahindere Mahallesi olmak üzere yapılaşma ve altyapı unsurlarının gelişimiyle amaç dışı kullanıma bağlı olarak tehdit altında bulunmaktadır (Şekil 8), (Şekil 9), (Şekil 10).

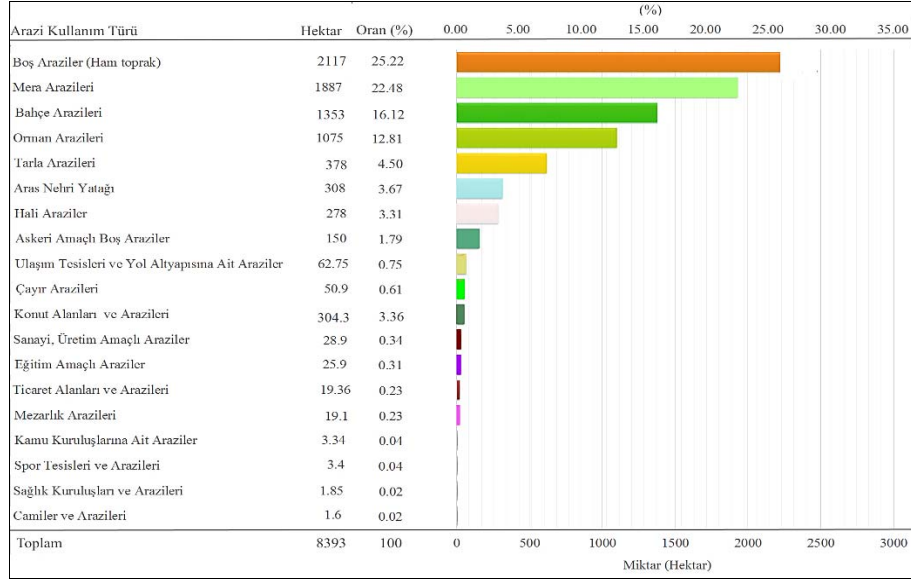
Kağızman İlçe merkezinde arazi kullanımı bakımından önemli diğer bir unsuru orman geliştirme ve orman fidanlık alanları oluşturmaktadır. İlçe merkezi sınırları dâhilinde bu özellikteki araziler toplam 1075 hektar alan yer kaplamakta olup tüm arazi varlığının % 12,8'ini oluşturmaktadır. Bu amaca tahsis edilen arazilerin % 85'ini oluşturan 905 hektarlık bölümü Şahindere Mahallesinin batısındaki marn tuz, kil gibi kayaçlardan oluşan çorak özellikli Tuzlatepe üzerindeki erozyonu önleme amacına yönelik kullanıma ayrılmışken % 15'ini oluşturan 165 hektarlık bölümü Yukarıdere Mahallesinin imar planı sınırları dışındaki Kurtkulak Dağı yamaçlarında fidanlık alanı olarak ayrılmıştır. İlçe merkezindeki orman geliştirme alanları 1980'li yıllardan itibaren ilçe kaymakamlığı, askeri birlikler, ilçe sakinleri ve orman işletme birimleri tarafından ağaçlandırma amacıyla kullanılmış olmasına rağmen bu alanlarda kayda değer orman gelişimi görülmemiş olup bu alanlar halen çıplak bir arazi görüntüsü sunmaktadır (Şekil 8), (Şekil 9), (Şekil 10).

Kağızman ilçe merkezi sınırları dâhilinde arazi kullanımı bakımından önemli guruplardan birini tarla olarak kullanılan araziler oluşturmaktadır. İlçe merkezi sınırları dâhilinde bu özellikteki araziler toplam 378 hektar alan yer kaplamakta olup tüm arazi varlığının % 4,5'ini oluştururken bu özellikteki arazilerin % 65,7'sini oluşturan 248,6 hektarlık kısmı belediye imar planı sınırları dâhilinde bulunmaktadır. İlçe merkezinde tarla amaçlı kullanılan arazilerin büyük kısmı ilçe merkezinin doğu kısmındaki Toprakkale, Yukarıkümbet, Aşağıkümbet ve Haznedar mahallerinin Kağızman alüvyal yelpazesini çevreleyen, kil, marn ve tuz gibi kayaçlardan oluşan bu nedenle toprak verimliliği düşük arazileri üzerinde bulunmaktadır. Bu gibi araziler verimsizlikleri nedeniyle birçok yıl nadasa tabii tutulmakta olup bu nedenle çıplak bir arazi görüntüsü sunmaktadır (Şekil 6), (Şekil 7), (Şekil 8). Kağızman ilçe merkezinde pasif amaçlı arazi kullanım unsurlarından birini Aras Nehri yatağı oluşturmaktadır. İlçeyi kabaca kuzey ve güney olarak iki kısma ayıran Aras Nehri, ilçe merkezi sınırlarında, doğu batı yönünde yaklaşık 10 km uzunluğa sahiptir. Aras nehri yatağı, İlçe merkezi sınırları dâhilinde toplam 308 hektar alan yer kaplamakta olup tüm arazi varlığının % 3,7'sini oluştururken bu özellikteki arazilerin % 64,3'ünü temsil eden 198 hektarlık kısmı belediye imar planı sınırları dâhilinde bulunmaktadır. Aras nehri yatağının İlçe merkezindeki bölümünün küçük bir

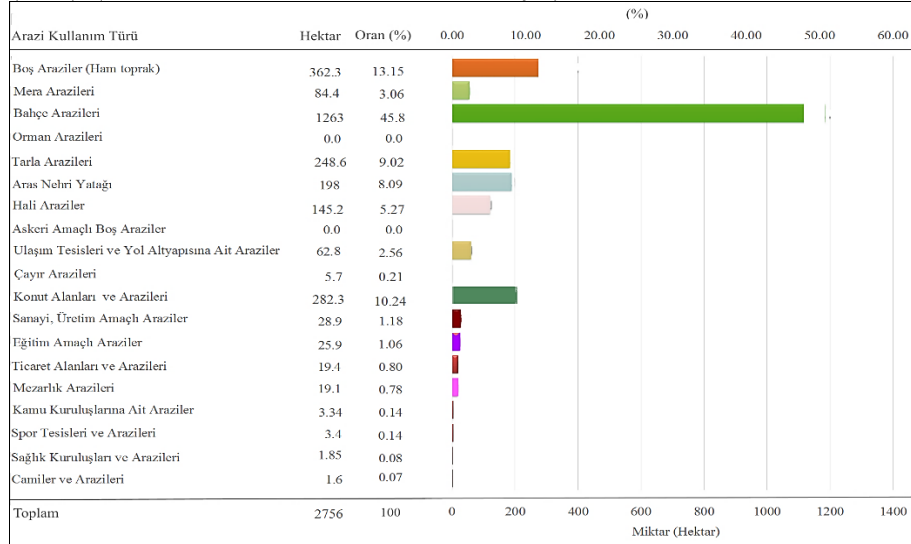
kısmı beton ve briket üretim şantiyeleri küçük bir kısmı ise Serap ve Narinkale hidroelektrik santrallerine ait yapılar tarafından kullanılmaktadır. Nehir yatağı bu kullanımlar haricinde karayolu yapımı amaçlı dolgularla amaç dışı kullanımla daraltılmaktadır. Kağızman ilçe merkezinde arazi kullanımı bakımından diğer bir grup alanı daha önce 7. Mekanize Tugay birlikleri tarafından kullanılan ancak adı geçen askeri birliklerin 2004 yılında ilçe merkezinden çekilmesiyle halen boş durumda bulunan askeri araziler oluşturmaktadır. Kağızman ilçe merkezinin güney perihelinde bulunan boş askeri araziler Kağızman Belediyesi imar planı dışında bulunurken geniş ilçe merkezin % 1,8'ine denk gelen 150 hektar alana yayılmaktadır. İlçe merkezinde bulunan askeri boş araziler üzerinde kullanılmayan askeri binalar ve askeri eğitim alanları bulunmakta olup bu binaların ve arazilerin küçük bir kısmı Kafkas Üniversitesi akademik birimlerinin kullanımına tahsis edilmiştir (Şekil 8), (Şekil 9), (Şekil 10). Kağızman ilçe merkezinde arazi kullanımı bakımından küçük paylardan birini kamu hizmeti ve özellikle eğitim öğretim kuruluşları tarafından kullanılan araziler oluşturmaktadır. Daha çok ilçe merkezinin bugünkü esas yerleşimini ve büyük kısmını oluşturan Şahindere Mahallesiinde yoğunlaşan bu arazilerin büyük kısmı hizmet binalarından, küçük bir kısmı ise çeşitli faaliyetleri ayrılmış boş bahçelerden oluşmaktadır. Tüm ilçe merkezinde kamu hizmet birimleri tarafından kullanılan arazi miktarı 3.34 hektar olup bu araziler Kağızman Belediyesi imar planı dâhilindeki arazilerin % 0.14'ünü oluşturmaktadır (Şekil 8), (Şekil 9), (Şekil 10). İlçe merkezinde arazi kullanımı bakımından önemli bir yeri aile kullanımına ait konut ve yapılar oluşturmaktadır. İlçe merkezinin esas yerleşimini ve büyük kısmını oluşturan Şahindere Mahallesiinde yoğunlaşan konut alanları diğer mahallelerde meyve bahçeleri ile iç içe bulunmaktadır. İlçe merkezinde ikamet amaçlı konut ve diğer yapılar brüt 304 hektar alan kaplamakta olup bu konut alanlarının % 93'ünü oluşturan 282 hektar alana yayılan bölümü Kağızman Belediyesi imar planına dâhilinde % 8'ini oluşturan 22 hektarlık bölümü ise imar planı dışındaki Haznedar mahallesi ve Altıngedik afet konutları muhitinde bulunmaktadır (Şekil 8), (Şekil 9),

Kağızman ilçe merkezinde küçük miktarda arazi üretim faaliyetlerinde kullanılmaktadır. Bu grup araziler içinde Aras vadisinin Kızılyokuş mevkiinde bulunan atıl durumdaki Tuz Madeni, Bayam Mahallesiinde bulunan atıl durumdaki Tuz Fabrikası, Şahindere Mahallesi Kars kavşağında bulunan aktif durumdaki beton santraliyle, küçük sanayi sitesi ve ilçe merkezindeki iki adet HES'e ait araziler bulunmaktadır. İlçe merkezindeki aktif ve atıl durumda bulunan üretim amaçlı kullanıma ait arazilerin tamamını oluşturan 28,9 hektarlık bölümü aynı zamanda Kağızman

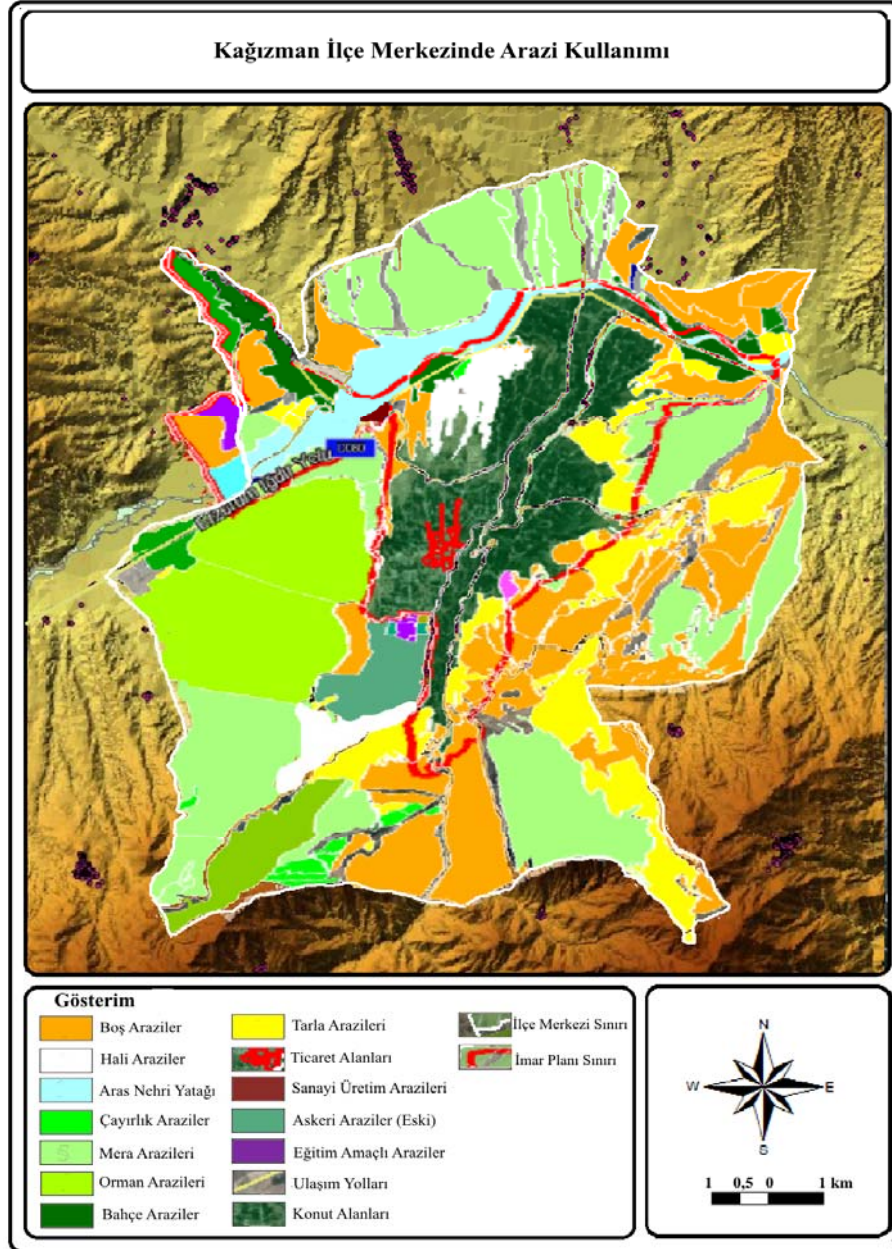
Belediyesi imar planı dâhilinde bulunmaktadır (Şekil 8), (Şekil 9), (Şekil 10).

Şekil 8 Kağızman İlçe Merkezi Sınırları Dâhilindeki Fonksiyonel Arazi Kullanımı (2016). (TKGM verileri kullanılarak hazırlanmıştır).

Şekil 9. Kağızman Belediyesi İmar Planı Sınırları Dâhilindeki Fonksiyonel Arazi Kullanımı (2016). (TKGM verileri kullanılarak hazırlanmıştır).

Şekil 10. Kağızman İlçe Merkezi ve Kağızman Belediyesi İmar Planı Sınırları Dâhilindeki Fonksiyonel Arazi Kullanımı Haritası (2016). (TKGM verileri kullanılarak hazırlanmıştır).

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kağızman ilçe merkezi çevresine göre oldukça farklı jeolojik ve jeomorfolojik özelliklere sahip bir alanda bulunmaktadır. Kağızman İlçe merkezinde, yerleşimin gelişimi ve makroformun oluşumu, birincil olarak doğal çevre unsurlarının etkisinde, ikincil olarak beşeri faaliyetler ve planlamalar etkisinde meydana gelmiştir.

Kağızman ilçe merkezi yerleşiminin, çevresine göre oldukça verimli özellikteki alüvyal bir yelpaze üzerinde tarımsal faaliyetlere dayalı olarak ortaya çıktığı ve geliştiği anlaşılmaktadır. İlçe merkezinin halen nüvesini ve büyük kısmını oluşturan bölümü bu alüvyal yelpaze üzerinde bulunmakta olup yerleşim olarak bu jeomorfolojik birime paralel bir gelişim dikkat çekmektedir.

Kağızman ilçe merkezinin Kağızman Alüvyal Yelpazesi üzerinde bulunan meskûn bölümü güney kuzey yönünde akış gösteren Kağızman Deresi tarafından oluşturulmuş derin Kağızman Deresi vadisi tarafından doğal olarak doğu ve batı olarak ikiye bölünmüştür. Kağızman alüvyal yelpazesinin doğusunda yer alan Aşağı Kümbet, Yukarı Kümbet ve Toprakkale mahallelerinin bulunduğu bölüm, daha çok bağ ve bahçe alanları tarafından işgal edilmiş olup daha kırsal yerleşim özellikleri göstermektedir. Bu vadinin batısında yer alan Şahindere ve Zuvar mahallerinin yer aldığı bölümü idari teşkilata ev sahipliği yapması ve bu nedenle ulaşım ve ticaret gibi alanlarda gelişmiş olması nedeniyle yerleşimin büyük kısmını bünyesinde bulundurmakta ve kentsel bir görüntü sunmaktadır.

Kağızman ilçe merkezinin büyük kısmı Kuaterner yaşlı Kağızman alüvyal yelpazesi üzerinde meskûn bulunmaktadır. Bu yelpazenin güney ve orta bölümleri iyi tutturulmuş alüvyal malzemelerden oluşurken etek bölümleri çeşitli faylar nedeniyle artan eğim ve yüzeysel seyelanlarla birlikte yol yarmaları ve beşeri müdahalelerle yapısal özelliğini kaybetmiş ve bu alanda yer yer etek döküntüleri meydana gelmiştir. Başta tarım olmak üzere diğer beşeri faaliyetler için çok önemli özelliğe sahip olan bu yelpazenin korunması için yelpazeyi sınırlandırılan alanlarda teraslama ve önleyici sette yapıların oluşturulması yanında her türden kazı yapılmasının sürekli kontrollerle engellenmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Kağızman ilçe merkezinin büyük ve ana bölümü Kağızman alüvyal yelpazesi ve Aras Nehrinin Bayam Mahallesi civarındaki alüvyal zeminler üzerinde bulunmaktadır. Bu alanlarda arazinin büyük bir bölümü beşeri ve ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturan bağ ve bahçe tarımına ayrılmıştır. Buna rağmen bu önemli tarım alanlarının miktarı son yıllarda meydana gelen

dikey ve yatay yönlü yapılaşmaya bağlı olarak azalmakta olup bu durum başta tarımsal üretimin azalmasına diğer yandan verimli alüvyal toprakların amaç dışı kullanımı ve tahrip olmasına neden olmaktadır. İlçe merkezinin yeşil görüntüsünü yitirmesine ve betonlaşmasına neden olabilecek bu durumun önlenmesi için bu özellikteki alanlar için yerel yönetim birimi ve ilgili kuruluşlar tarafından kati hükümlere dayalı koruma planlarının oluşturulması ve kati hükümlere dayalı olarak uygulanması önerilmektedir.

Kağızman ilçe merkezindeki arazi kullanımı genel olarak kırsal yerleşim niteliği taşımakta olup Şahindere Mahallesi hariç tutulduğunda kentsel amaçlı aktif arazi kullanımı oldukça zayıf bir durum göstermektedir.

Kağızman ile merkezinde son yıllarda artan dikey yönlü yapılaşmaya bağlı olarak ulaşım yolları, tarım alanları ve yapılar güneş duldasında kalmakta ilçe merkezi peyzajı bozulmaktadır. Bu durumun sonucunda özellikle uzun ve oldukça soğuk geçen kış aylarında ulaşım yollarında buzlanma, konutlarda enerji tüketimi bağ ve bahçelerde ise önemli maddi zararlar meydana gelmektedir. Diğer birçok olumsuzluğa neden olan bu durumun önlenmesi amacıyla imar planında izin verilen bina kat sayısı sınırının yerel idare birimi ve diğer ilgili kuruluşlar tarafından hassas şekilde denetlenmesinin yanı sıra yapıların güneş bakımından maksimum fayda sağlayacak şekilde konumlandırılması önerilmektedir.

Kağızman ilçe merkezi sınırları dâhilinde akım gösteren Aras Nehri ilçe merkezine dâhil olduğu ilk alanlardan eğimin oldukça azalması nedeniyle akım gücünü kaybetmekte bu nedenle menderesler çizerek taşıdığı malzemeleri biriktirmektedir. Alüvyal özellikte ve tarımsal faaliyetler için oldukça kıymetli özellikteki bu malzemeler ilçe merkezinde herhangi bir arıtma veya yıkama işlemine tabi tutmadan inşaat faaliyetlerinde kullanılabilir. Bu nedenle ilçe merkezindeki yapıların mukavemet düzeyleri düşerken aynı zamanda verimli özellikteki bu topraklar amaç dışı kullanılarak kaybedilmektedir. Bir dizi diğer olumsuzluğa neden olabilecek bu durumun giderilmesi amacıyla bu alandaki alüvyal toprakların ilgili yerel idare birimleri tarafından ilgili kanun ve yönetmelikler dâhilinde korunması önerilmektedir.

İlçe merkezini çevreleyen mahalleler ve ilçenin merkezi mahallesini oluşturan Şahindere Mahallesi'nde gerek gecekondulaşma gerekse izinsiz şekilde kat sınırının aşılması nedeniyle pek çok bina yapılmış olduğu gözlemlenmiştir. İlçe peyzajında olumsuz bir görüntüye neden olan aynı zamanda önemli miktarda depremsel afet riski taşıyan bu yapıların kontrollü bir kentsel dönüşüm kapsamında ele alınarak yenilenmesi gerektiği

düşünülmektedir.

İlçe merkezinde bulunan konutların bir kısmı Rus işgal döneminde yerel malzemelerin kullanılması ve yerel koşulların dikkatte alınmasıyla inşa edilmiştir. İlçe merkezine mimari kimlik kazandıran bu yapıların sayısı ilçede meydana gelen dikey yapılaşma ve betonarme binaların sayısının artmasına bağlı olarak azalmaktadır. Kağızman İlçe Merkezinin kimliksiz bir görüntüye bürünmesine neden olan bu durumun önlenmesi amacıyla geleneksel Kağızman evlerinin Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından tescil edilerek koruma altına alınması büyük önem arz etmektedir.

Kağızman ilçe merkezi ve yakın çevresi Aras havzası doğal hayatı koruma planı sınırları dâhilinde bulunmaktadır. Buna rağmen başta ilçe merkezinin Aras Nehri yatağı çevresinde kalan bölümlerinde bu plan hükümleri dışında arazi kullanımına rastlanmakta olup bu durum sonucu hassas ekolojik unsurlara sahip doğal çevrede önemli miktarda tahribat olduğu gözlemlenmiştir. Doğal çevre üzerinde diğer bir dizi olumsuzluğa neden olan bu durumun giderilmesi için bu alanlarda başta yerel idare birimleri ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığına bağlı ilgili kuruluşların kesin hükümlere dayalı olarak koruyucu önlemler alması oldukça önemliyken, bu çalışmalara ilçedeki sivil toplum kuruluşlarının da katılması ilçe merkezindeki çevrenin korunması için büyük önem arz etmektedir.

8. KAYNAKLAR

- Aliağaoğlu, A. & Uğur, A. (2010). *Şehir coğrafyası*, Nobel Yayın Dağıtım. Ankara.
- Alım, M. (2016). Günümüz Dünya Sorunları, Afetlerden Kaynaklanan Sorunlar. *Pegem Yayınları* 113-174. İstanbul
- Atalay İ. (1981). Kars. *Yurt Ansiklopedisi VI*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, s. 4529.
- Badem, C. (2010). *Çarlık Rusya'sı yönetiminde Kars vilayeti*. İstanbul. Bir Zamanlar Yayıncılık.
- Bakanlar Kurulu (1977). Resmi Gazete. *Yürütme ve İdare Bölümü Kararları*, Sayı: 16118, Karar Sayısı: 7/14037. s.2,326.
- Bakanlar Kurulu (1981). Resmi Gazete. *Yürütme ve İdare Bölümü Kararları*, Sayı: 17557, Karar Sayısı: 7/3824. s.2,3
- Bakanlar Kurulu (1987). Resmi Gazete. *Yürütme ve İdare Bölümü Kararları*, Sayı: 19483, Karar Sayısı: 87/11768. s.2,3
- Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (200). Resmi Gazete. Sayı: 25660, Karar Sayısı: ÖİB-K-45.
- Bingöl, A. (2003). *En eski çağlardan Urartu'nun yıkılışına kadar Kars ve çevresi*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Ceylan, A. (2008). Kağızman'da tarihi ve arkeolojik araştırmalar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, Kars, 73-92.

- Ceylan, A., Bingöl, A. & Karageçi, M. (2017). *Eskiçağda Kars kaleleri*. Akıl Fikir Yayınları. Fatih-İstanbul
- Çelik, F. Ç. (2011) Osmanlı idaresinde Kağızman sancağı. *Geçmişten Geleceğe Her Yönüyle Kağızman Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Kafkas Üniversitesi, Kağızman Meslek Yüksekokulu s.42
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2012). *Ardahan, Kars Ağrı, Iğdır ve civarı çevre düzeni planı, plan açıklama raporu*. Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü. Ankara s 1-151
- Dâhiliye Vekâleti (1933). Köylerimiz. *Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü*. s.5-815
- Demir, M. (2013). *Kars kent coğrafyası*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi), Erzurum.
- Demir, M. (2015). Kars ilinin nüfus gelişimi ve başlıca demografik özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20(34), 127-156.
- Demir, M. (2018). *Doğal ve beşeri çevre özellikleri bakımından Kağızman İlçe Merkezi*. Pegem Akademi. Ankara
- Doğanay, H. Özdemir, Ü. ve Şahin, İ. F. (2011). *Genel beşeri ve ekonomik coğrafya*, Pegem Akademi. Ankara
- DİE (2002) *Kars Köy Envanteri*, Devlet İstatistik Enstitüsü Ankara
- ESRI, (2016). ARCGIS 10.4.1 Demo version 03.01.2017 tarihinde <http://www.esri.com/arcgis/trial> adresinden edinilmiştir.
- Googleearth (2017). [mapgoogle.com](http://map.google.com) 03.01.2017 tarihinde <https://www.google.com.tr/maps?source=tldso> adresinden edinilmiştir.
- Gündoğdu, H. (2007). XIX. yüzyıl Kars yapılarına Baltık mimari üslubunun yansımaları. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 18-79.
- HGK (2016). *Harita Genel Komutanlığı* H50d1, H50d2, H50d3, H50d4 Kars 1/25000 Ölçekli Topografik Harita Paftaları
- HGK, (2017). *Harita Genel Komutanlığı*. 03.01.2017 tarihinde <https://www.hgk.msb.gov.tr/uind-23-turkiye-mulki-idare-sinirlari.html> adresinden edinilmiştir.
- İçişleri Bakanlığı. (2001). Resmi Gazete. İdari Bağlılığın Değiştirilmesi Kararları, Sayı: 24456, Karar Sayısı: 1844.
- İçişleri Bakanlığı. (2011). Resmi Gazete. İdari Bağlılığın Değiştirilmesi Kararları, Sayı: 28148, Karar Sayısı: 905
- İller Bankası Genel Müdürlüğü (2008). *Kağızman belediyesi imar planına esas jeoteknik etüt gerektiren alanların (jega) jeolojik-jeoteknik etüt raporu*. İmar Planlama Dairesi Başkanlığı Jeolojik Etüt Şube Müdürlüğü Akbaşlı Mühendislik Sondaj İnş. Mad.Taah. Tic.Ltd. Şti. Ankara s.9
- Kağızman Belediyesi (2017). Fen İşleri Müdürlüğü. Bilgi Notu.
- Kağızman Kaymakamlığı (2017). Brifing Raporu. Kağızman.
- Kırzioğlu, M. F. (1953). *Kars tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul
- Kırzioğlu, M. F. (1998). *Osmanlıların Kafkas ellerini fethi (1451–1590)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Kızılkaya, O. (2011). *XIX. yüzyılda Kars Sancağında sosyal ve ekonomik durum (1830–1877)*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora

- Tezi (Yayınlanmamış).
- Koca, H. (2005). *Kuruluşu, gelişmesi ve fonksiyonel özellikleri yönünden Dört Yol Şehri*. Aktif Yayınevi. İstanbul
- Koday, Z. (2004). Kağızman ilçesinde meyvecilik. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9(12), 189-206.
- Koday, S., Karakuzulu, Z. & Sevindi, C. (2004). Kağızman (Kars) kaya tuzu Tuzlası/Kağızman (Kars) Rock-Salt Saltpan. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9(12).
- Kökten, İ. K. (1944). Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da yapılan tarih öncesi araştırmaları. *Belleten*, 8(32), 659-680.
- Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (1998) *Kars ili arazi varlığı*, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Kurşun, Z., Kahraman S. A. & Dağlı, Y. (1999). *Evliya Çelebi seyahatnamesi*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul. s.
- Kütükoğlu, B. (1962). *Osmanlı-İran siyasi münasebetleri: 1578-1590*. Edebiyat Fakültesi Matbaası. s.59
- Sümengen M (2009). Kars H50 paftası MTA 1/100.00 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları no 108, Jeolojik Etütler Dairesi, Ankara s.5
- TKGM (2016). *Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü*, 26.11.2016 tarihinde <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/> Adresinden Elde Edilmiştir.
- TÜİK (2017). *Göç İstatistikleri* 09 Ağustos 2017 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> Adresinden edinilmiştir.
- TÜİK (2017). *Doğum İstatistikleri* 09 Ağustos 2017 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr> Adresinden edinilmiştir.
- TÜİK (2017). *Ölüm İstatistikleri* 09 Ağustos 2017 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> Adresinden edinilmiştir.
- Uzun, S. (1991). *Kağızman ve çevresinin fiziki coğrafyası*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Uzun, S. (1995). Kağızman'da (Kars) doğal çevre sorunları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 1(1).
- Yüksel E. (2007). *Mondros mütarekesinden kurtuluşa Kağızman ve çevresinde Ermeni tedhişi (30 Ekim 1918- 1 Ekim 1920)* Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Kars.
- Zaman, S. (2014). *Siyasi coğrafya açısından: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti*. Pegem Yayınları, Ankara